

M E M E N T O

Prioritások az RMKT tudományos tevékenységében

A gazdasági kutatásnak csupán egy részét képezi az, amit a Romániai Magyar Közgazdász Társaság (RMKT) végez: az egyetemeken és főiskolákon több mint öt éve működő magyar nyelvű oktatói munka mellett szervezett kutatói munka folyik, a vállalkozásfejlesztő központok és más gazdasági jellegű civil szervezetek (RMGE), vállalkozások (ASIMCOV) pedig szintén jó szolgálatot tesznek programjaikkal, szakmai-tudományos konferenciáikkal a gazdasági tudományosság fejlesztéséért. Ezt a pozitívumot viszont csorbítja az a tény, hogy a gazdasági kutatásnak Erdélyben nincs koordinációja.

Az RMKT tizennégy éves, és ez alatt az időszak alatt a kutatásfejlesztés mindig prioritás volt számára. A Társaság fő célkitűzése a közgazdászok vagy a gazdasági kérdések iránt érdeklődők gazdasági kultúrájának fejlesztése. Ehhez kapcsolódik fő feladatunk is: a közgazdaságtan kutatása, oktatása, népszerűsítése.

Az utóbbi években a kéthavonta megjelenő lapunk, a *Közgazdász Fórum* kutatásintegráló szerepet játszott, s láthatóan élénkült Társaságunk szellemi élete, fellendült a kutatási munka. Ezen a területen határozott előrelépést tettünk: szaklapunk tartalmi gazdagodásának és a megjelent anyagok minőségének javulása tapasztalható, emellett pedig új könyveket adtunk ki, szótárat készítettünk, kutatócsoportot hoztunk létre.

A *Közgazdász Fórum* VII. évfolyamának 6. számánál tart, indításától (1998-tól) összesen 37 szám látott napvilágot. A rendszeres megjelenés mellett 2003 nyara óta öt különszámot is sikerült kiadnunk, amelyből négy szám egy-egy tudományos konferencia előadásait tartalmazza a következő témákkal: *A fejlődő gazdaságok bankrendszerének modernizációja; Humán erőforrás, mint modernizációs tényező a XXI. század elején; Összefogás a vidékfejlesztés érdekében az EU-s csatlakozás folyamatában; Modernizáció a gazdaságban – növekedési kilátások, felzárkózási esélyek*, valamint kilenc tanulmányt tartalmazó különkiadásban foglalkoztunk *Egy új szövetkezeti mozgalomért* címmel a vidékfejlesztés egyik legégetőbb kérdésével, a szövetkezetesítéssel.

Szerkesztőségünknek akadémiai kül-, szaktestületi és levelező tagok, egyetemi tanárok, kutatók, doktorandusok küldik anyagaikat. A lap profilját a tudományos és szakmai tanulmányok jelzik. Prioritásnak tekintjük a

közgazdasági gondolkodás terén fontos szerepet játszó erdélyi személyiségek ismertetését, a szakoktatás történetét, régiós vagy kistérségi, bank- és pénzügyről szóló elméleti és szakmai elemzéseket, a szövetkezetek történetét, gazdaság és erkölcs, az európai integráció, az euró és hatása, a környezetgazdálkodás, a kistérségek elemzését, illetve a gazdasági élet más fontosabb területeit. Lapunkban eddig száznál több időszerű, alapfontosságú gazdasági kérdésről szóló írás jelent meg, amely egytől-egyig komoly kutatói munka eredményének tekinthető.

A könyvkiadásban sikeres lépést jelentett *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* című tanulmánykötet 2001-ben kiadott első kötete, valamint ez év őszén megjelent II. kötete, amelyek összesen 655 oldalon, az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjának általános elemzése mellett, olyan 25 erdélyi személyiség ismertetését tartalmazzák, akik meghatározó módon járultak hozzá az erdélyi magyar gazdasági gondolkodáshoz és a gazdaságtudományok fejlődéséhez. Néhányat említünk a neves személyiségek közül: Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Mikó Imre, Balázs Ferenc, Pethe Ferenc, Szentkirályi Zsigmond, Orbán Balázs, Kós Károly, Jakabffy Elemér és mások, akiknek ilyen téren játszott szerepét eddig alig ismerték. A két kötet megjelenésében nagy szerepet játszott a közgazdászok és történészek között kialakult kitűnő kapcsolat. Ennek köszönhető a 2003-ban történészeinkkel karöltve megjelentetett *Széchenyi és Erdély* című kötetünk, amelynek, akár csak az előző két kötet esetében, Péter György és Somai József közgazdászok mellett Csetri Elek és Egyed Ákos akadémikusok nemcsak szerzői, hanem egyben a szerkesztőbizottság tagjai is.

Ami a román–magyar gazdasági szakszótár kiadását illeti, már a befejező munkálatoknál tartunk. A terv szerint a tél folyamán megjelenhet a kb. 17–18 000 szót tartalmazó szakszótár. A munkálatokban több mint húsz szakember, egyetemi tanár és gyakorló közgazdász vett részt.

Az RMKT a 2003-as év folyamán kutatói tevékenységet indított a szövetkezeti intézményrendszer társadalom- és gazdaságtörténeti jelentőségének feltárására és a kutatás eredményeinek Erdélyre való alkalmazására. Az RMKT tizenhárom tagból álló szövetkezeti kutatócsoportja azzal a

céllal alakult, hogy a szövetkezeti intézmény típusait, valamint erdélyi előzményeit és újraalakulásának körülményeit interdiszciplináris (jogi, közgazdasági, szociológiai, történelmi) megközelítésben feltárja, és szakmai vitákra bocsássa munkamegbeszélések, workshopok, konferenciák keretében. A kutatás első fázisa egy 400 oldalas kötet kiadása lesz, a kézirat leadásának határideje ez év december 31-e. Fejezetei: A szövetkezetek kialakulásának társadalmi és gazdasági körülményei (Csetri Elek, Egyed Ákos, Hunyadi Attila); A szövetkezeti típusok és érdekvédelmi szervek kialakulása és működése napjainkig (Györfy Lehel, Györfy Dénes, Kerekes Jenő, László Márton, Oláh Sándor, Somai József); Nemzetközi és európai uniós szövetkezeti modellek, politikák és érdekvédelmi szervezetek (Simon Sándor, Szabó Gábor); Jogszabályozás és adópolitikák (Kerekes Jenő, Vallasek Magdolna); Szövetkezeti gondolkodók, személyiségek és szervezők (Hunyadi Attila, Gúzs Ferenc, Györfy Dénes, Somai József). Mélységesen sajnáljuk, hogy az MTA Arany János Alapítványának kuratóriuma nem ismerte fel ennek a sorskérdést vizsgáló kutatásnak a jelentőségét, és nem támogatta pályázatunkat. Az Illyés Közalapítvány csekélyebb támogatása és Társaságunk saját forrása segítségével a kutatás szerényebb körülmények között folytatódik.

Programjainkban a tudományos konferenciák számszám, ezek közül is az évi vándorgyűléseink emelkednek ki. Az RMKT évi tudományos jellegű vándorgyűlései tematikusak, témái a legidősebb gazdasági kérdések, az előadók pedig neves, elismert hazai és külföldi szaktekintélyek. Most már közel tíz éve minden vándorgyűlésünkön a hazai és külföldi magyar előadók mellett a román tudományosság neves képviselői is szerepet vállaltak.

A vándorgyűléseink utolsó három évének témái:

2002. *Az európai uniós csatlakozás – elvárások, kockázatok*. Előadók: dr. Leonard Orban államtitkár, a romániai Európai Integrációs Minisztérium képviselője (Elvárások és kockázatok az EU tárgyalási folyamat vonatkozásában); dr. Balázs Péter, az Európai Bizottság biztosja (Hosszú menetelés – csatlakozási tárgyalások és a reálgazdaság felkészülése); dr. Halm Tamás, a Budapesti Közgazdasági és Közigazgatási Egyetem előadótanára (A csatlakozásra váró kelet-közép-európai országok felkészülése az euró bevezetésére); dr. Bîrsan Maria, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem professzora (Az Európai Unió aktuális helyzete); dr. Horváth Gyula, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának főigazgatója (Az EU regionális politikai követelményei); és dr. Domokos Ernő, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem sepsiszentgyörgyi kiren-

deltségének dékánja (EU csatlakozás támogatottsága – felmérés).

2003. *Humán erőforrás, mint modernizációs tényező a XXI. század elején*. Előadók: Bodó Barna, Babeş–Bolyai Tudományegyetem előadótanára (Humán erőforrás-menedzsment és demokrácia); Fazekas Károly, Közgazdaságtudományi Kutatóközpont igazgatóhelyettese, Budapest (A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire); Pitti Zoltán, Budapesti Közigazgatási és Államtudományi Egyetem (Az EU tagállamainak versenyképessége és az újonnan csatlakozók felzárkózási esélyei); Péter Gábor, nyugalmazott főiskolai tanár, Sepsiszentgyörgy (Mitől függ egy ember teljesítménye? – Mire használható az akcióelmélet?); Györfi Ilona, Maros megyei Munkaügyi Igazgatóság igazgatója (A munkaerőforrás demográfiai tényezője Maros megyében).

2004. *Modernizáció a gazdaságban – növekedési kilátások, felzárkózási esélyek*. Előadók: Bokros Lajos, Közép-Európai Egyetem (CEU) professzora, Budapest (A rendszerváltás utáni gazdaságpolitikák pozitívumai és hiányosságai Romániában); Constantin Popescu, Bukaresti Közgazdaságtudományi Akadémia, Általános Gazdaságtan Fakultás dékánja (Románia gazdaság-fejlődésének iránya és buktatói 1989 után); Antal Andrea, európai uniós tárgyalóbizottság megbízott miniszterének tanácsosa (Az európai uniós csatlakozási tárgyalások jelenlegi helyzete Romániában); Török Ádám, az MTA levelező tagja, a Veszprémi és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professzora (A magyar vállalati versenyképesség alakulása és tényezői 2000 után).

Az ifjú közgazdászok szakmai-kutatási munkába való bekapcsolását már régebbtől prioritásnak tekintette és tekintti Társaságunk, amely ma már konkrét eredményekben is megmutatkozik. Számottevő szakmai konferenciáink közé soroljuk a RIF (az RMKT Ifjúsági frakciója) legfontosabb rendezvényeit is, amelyek a felnőtt vándorgyűlésekhez hasonlóan tematikusak. A RIF 2003. március 28–30-án Aradon szervezte meg az V. Ifjú Közgazdász Találkozót, melynek központi témája az *Esélyek és kihívások az EU-s csatlakozás előtti turizmusban* volt, 2004. május 14–16-án pedig Székelyudvarhely adott otthont a VI. Ifjú Közgazdász Találkozónak, melynek témája: *Vállalkozunk fiatalon az EU küszöbén*. Szintén a RIF 2003 májusában nagyszerű rendezvényt tartott Kolozsváron *A fejlődő gazdaságok bankrendszerének modernizációja* címmel, melynek előadói Szécsi Kálmán (A román bankrendszer átalakulásának áttekintése); Marc Canizzo (Bankok átszervezése Romániában); Terták Elemér (Változások

a magyar bankrendszerben az elmúlt 25 évben); Sipos Ágnes (A bank–ügyfél kapcsolat: lehetőségek, kihívások). A konferencia anyaga lapunk különkiadásában jelent meg.

Számunkra nagy örömet jelent, hogy a fiatalokat sikerült hatékonyan és szervezeten bekapcsolni a szakmai-kutatói munkába, mert számíthatunk az ifjak részvételére a konferenciák szervezésében, lapunk anyaggyűjtésében, szerkesztésében és tanulmányok megjelentetésében is. Doktorálni óhajtok vagy doktorandusok gyakran jelentkeznek közlésre lapunkban, éppen ezért beindítottuk a lap akkreditálási folyamatát.

Társaságunk folyamatosan szervezi a minden évben megrendezendő Civil Fórum gazdasági szekcióját, ahol a gazdasági szakemberek szakma iránti szélesebb körű érdeklődésére számíthatott. A 2003-ban tartott Fórum gazdasági szekciójának témája: *Az oktatás szerepe az erdélyi magyarság gazdasági építkezésében*. A szekció ülésén öt előadás hangzott el a középiskolai, a felsőoktatási és felnőttoktatási gazdasági szakképzésekről. A 2004-es gazdasági szekció témája pedig: *Összefogás a vidékfejlesztés érdekében az EU-s csatlakozás folyamatában*. (Ennek a konferenciának az anyaga is külön számban jelent meg a *Közgazdász Fórumban*)

Az RMKT elnöksége mindig igen fontosnak tartotta a gazdasági szakoktatás minden szintű támogatását, mind lapunkban, mind pedig megjelent köteteinkben. Ezt a célkitűzést követte a Társaságunk a 2003. november 22-én a gazdasági szakoktatás terén tevékenykedők részvételével Kolozsváron, *A közgazdasági tantárgyak tanításának módszertana, az iskolamenedzsment és marketing aktuális kérdései* témával szervezett tanácskozás esetében is. A rendezvény célja a következő volt: felhívni a figyelmet és összpontosítani a magyar nyelvű gazdasági szakoktatásban felmerülő aggasztó problémákra, s azokra megoldásokat keresni. Tárgyalt tematikák: Oktatáspolitikai az egyetem előtti szakképzésben Magyarországon és Romániában; Gazdasági szakiskola menedzselésének magyarországi tapasztalatai; Iskolaszervezés és annak gazdasági vetületei; Az iskola szerepe a gazdasági kultúra kialakításában; Középiskolai magyar nyelvű gazdasági szakoktatás gondjai.

Megjegyezzük, hogy 2002-ben és 2003-ban módszertani képzést szervezett az RMKT elméleti és gazdasági középiskolákban közgazdasági szaktantárgyakat magyar nyelven tanító tanároknak. A képzés célja: hatékonyabbá tenni a gazdasági oktatást, hozzájárulni a tanulók gazdasági és szociális kompetenciájának fejlesztéséhez, ki-

egyensúlyozott, szakmai önbizalommal rendelkező fiatalokat nevelni. A szakoktatással kapcsolatos mindkét programot az Apáczai Közalapítvány támogatásával sikerült végrehajtanunk.

Az oktatói-kutatói munkát segíti a saját székházunkban működő szakmai könyvtárunk, amely ma közel ötezer tudományos munkára, szakmai képzésre és oktatói feladatokra alkalmas kötetekkel áll az érdeklődők rendelkezésére.

Végezetül úgy értékeljük, hogy az RMKT az elmúlt két év folyamán a kutatómunkában és szakmai képzésben mérhető eredményeket mondhat magáénak, sok tevékenységben előreléptünk, és újabbakat is vállaltunk. Tervezzük *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* III. kötetének kiadását is; készülöben van a román–magyar, és tervben a magyar–román szakszótár; egy 13 tagú kutatócsoportot hoztunk létre *A szövetkezetek múltja, jelene, jövője* tematikával, mely keretében együttműködünk elismert történészekkel, jogászokkal és gazdasági szakemberekkel, valamint számos fiatal doktortal és doktorandussal.

Mindezek mellett örömmel nyugtázzuk, hogy rendszeres kapcsolat alakult ki a Budapesti Közgazdasági és Közigazgatási (most: Corvinus) Egyetemen, a Magyar Közgazdasági Társasággal, a Bécsi Közép-Kelet-Európai Összehasonlító-Gazdaságkutató Intézettel, az MTA Budapesti Világgazdasági Kutató Intézetével, a Pécsi MTA Regionális Kutatások Központjával, a Székesfehérvári és Egri Közgazdasági Társaság Megyei fiókokkal, a budapesti EURÓPA Akadémiával és számos hazai, valamint külföldi vállalkozásfejlesztési szervezettel, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karának tanárai és diákjai által szervezett fiókszervezetünkkel.

Következtetésünk és határozott álláspontunk, hogy egy gazdaságkutató intézet létrehozása történelmi szükségletté vált, mert a megmaradás és az itthonmaradás kérdése sorskérdés, ez pedig ma elsősorban gazdasági-szociális kérdés. A gazdasági és szociális kérdések kutatása, elemzése, stratégiák, tervek kidolgozása és alkalmazása csak tudatosan szervezett, tudományos alapokra helyezett, rendszeres munkával lehetséges, mégpedig a szétszórt kutatás közös intézménybe való szerveződésével.

Somai József

(Átdolgozott kivonat az RMKT közgyűlésén elhangzott beszámolóiból, 2004. okt. 8.)

A rendszerváltás utáni gazdaságpolitikák pozitívumai és hiányosságai Romániában

BOKROS LAJOS

Különös lehet önök számára, hogy épp egy magyarországi közgazdász értekezik Romániáról. Az elmúlt 15 évben viszont legalább százszor jártam ebben az országban, s 1991–1995 között a Budapest Bank vezetőjeként sikerült az első magyarországi pénzügyi romániai fiókvállalatát megalapítanom. Ennek érdekében rengeteget kellett járnom Bukarestbe, és természetesen más romániai városokba is. 1996-tól 2004-ig a Világbank munkatársaként volt alkalmam a különböző román kormányokkal élénk eszmecsere folytatni. Ez rendkívül érdekes időszak volt, hiszen 1996–2000 között a koalíciós kormánnyal kellett közreműködnöm, majd 2000-tól 2004-ig a szociáldemokraták következtek.

Milyen az a mátrix, amely az átmeneti gazdaságok legfontosabb reformtörekvéseit összefoglalja? Bizonyos értelemben megegyezik azzal, amit a Világbankban szoktunk prédikálni, de azért vannak benne egyéni vonások is. Vannak első, második és ún. harmadik generációs reformok. Az első vonalban azok a reformok találhatók, amelyek szinte azonnal a rendszerváltás után elkezdődtek.

Az a bizonyos ősrobbanási, egyszeri megoldási lehetőség nem létezik. Illetve ezek azok a reformok, amelyek már jóval inkább beleütköznek a politika ellenállásába. Az átmenet politikai-gazdasági folyamat, ami azt is jelenti, hogy ezek a reformok jelentős része akár vissza is fordítható. Nincs determinisztikus fejlődés vonal, miszerint egyik lépés után következik a másik. Ha a volt szocialista országok fejlődés vonalát elemezzük, akkor egyértelmű, hogy a fejlődés ciklikus. Vannak időszakok, amikor bizonyos országok előre-rohannak, aztán ezekben az országokban a javuló helyzet folytán a politikai osztály esetleg elkényelmesedik, elbizakodik, és leállítja a reformfolyamatot, netán vissza is fordítja az egészet. És következik a visszaesés, ha nem is feltétlenül abszolút értékében.

Egyik legjobb példa erre éppen Magyarország, és legyen szabad Magyarországról olyan értelemben beszélnem, hogy nem sértek meg senkit. 1996–1997-ig a szerkezeti reformok élvonalában haladt az ország, ami abban is megnyilvánult, hogy itt volt a leggyorsabb a magánosítás, itt volt a legjelentősebb a külföldi tőkebeáramlás. A kis- és középvállalatok dinamikus fejlődtek, és számarányban is szépen

növekedtek. De Magyarország lecsúszott a reformokat illetően, immár nem számítjuk a reformok tekintetében élmézőnybeli szereplőnek.

Más országok, például Szlovákia, de bizonyos értelemben Románia is, átvették a kezdeményező szerepet. Érdekes helyzet alakul ki, hiszen a harc folyamatos. Nem szabad a babérokon ülni, mert az örült versenyben könnyen lemaradhatunk. Ezt egyébként tovább színezi (és nehezebbé teszi) a globalizáció is, és ebben az egyenletben a külföldi tőkének ma már édes mindegy, hogy Chilébe vagy Malaysiába, netán éppenséggel Kelet-Európába hozza a befektetéseit. Ha nem tudunk versenyképes körülményeket teremteni, akkor oda viszi a beruházást, a fejlesztést, ahol az leginkább megtérül. Ez így van rendjén. Azért hangsúlyozom ezt ki, mert a populista demagógia előntötte országainkat, és ebből a szempontból ésszerű kell lennünk, tudatosítanunk kell, miről is szól az átmenet.

Tervgazdaságból piaci gazdaságot alakítunk ki. Magyarul: nincs harmadik út, csak a kapitalizmus létezik. Ezt fel lehet emberi – és nem emberi módon is építeni. A reformok azért is fontosak számunkra, mert ezeken az elképzeléseken lehet mérni, hogy egy adott pillanatban X ország hol tart az átmenet rögzös útján. Ebből a szempontból fontos jelzésnek tartom, hogy Románia megkapta a piacgazdaság minősítést az Európai Bizottságtól. Persze mi, közgazdászok tudjuk, hogy a piacgazdaságra való átmenet nem diszkrét pontok sorozata, hanem hosszú folyamat. Nem mondhatjuk, hogy „innen piacgazdaság, s eddig nem volt az”, mégis fontos ez a jelzés, mert tudjuk, hogy nyílt gazdaságok esetében a befektetői döntések nagy része az élettani bizalmon alapszik, s mint ilyen, ez nem csak a valóság, hanem a valóság visszfényének bizonyos adagja is.

Mit hisznek rólunk? Nem biztos, hogy *olyan szépek* vagyunk, de ha elhiszik, hogy azok vagyunk, akkor pozitív visszacsatolási folyamatként ez is pozitív önbeteljesítő tényezőként működik. Romániáról nem lehet anélkül beszélni, hogy a múlttól legalább röviden ne emlékeznénk meg. Számít, mert a múlt ma is velünk, bennünk van, ott van a zsigereinkben, benne van a viselkedésünkben, a reakcióinkban. Abban is ott van, hogy milyen mélységű reformfolyamatot és milyen sebességgel lehet végrehajtani egy országban. Benne van, hogy milyen bátor vagy éppen milyen gyáva a politikai osztály, amelynek ezeket a refor-

mokat vezényelni kellene. És benne van az is, hogy mennyire fogékony a társadalmi közeg, amely majd a reform levét megissza. Lásd Bokros-csomag. Éppen ezért viszonylag helyesen fel kell mérnünk, hogy a reformok milyen fogadókészségre találnak.

A volt Szovjetunió országait leszámítva, sajnos Románia az egyik legnehezebb örökséggel lépte át az átalakulás küszöbét. Ez volt az az ország, ahol a végletekig eltorzított gazdasági és elsősorban ipari (ezen belül is nehézipari!) struktúrát építettek ki. Itt a rendszerváltást megelőző 10–15 évben (azt hiszem, ezt önök jobban tudják, hiszen saját bőrükön érezték!) olyan mértékű esztelen fejlesztést hajtottak végre, hogy az elképesztő. Értelmetlen és értéktelen beruházások irányába folyt a fejlesztés.

Ezzel az „igyekezettel” Románia több évnyi nemzeti jövedelmét kidobta a szemétre. Ezt azért kell kihangsúlyozni, mert kialakult egy hit, egy vélemény, miszerint Románia elért egy bizonyos ipari fejlettséget. Nem érte el, mert igazából piramisépítés folyt. Csak a számokban jelentek meg az adatok, az ipar „vívmányai”, a bruttó hazai termék, foglalkoztatás stb. Mindez mesterséges adathalmaz, értéktelen számsor csupán. Olyan vállalatokat hozott létre az erőltetett és bizonyos értelemben autarch fejlesztés, ami a piaci világgazdaság közegében semmiféle értékkel nem bír.

Egy nagy, zárt gazdaságban ki lehet alakítani alternatív világgazdasági modellt. Ezt kipróbálta a Szovjetunió, illetve a KGST. De a kicsi, nyitott gazdaságban, amilyen Románia is, nem lehet ezt művelni. Fontos részletről van szó, mert a fejlődést semmilyen más mércéhez nem tudjuk most már viszonyítani, csak ahhoz, amit a piaci világgazdaság visszaigazol.

Romániában túlméretezett, túl sok energiát fogyasztó, alacsony minőségű termékeket előállító, minimális exportálható árut felmutató vállalkozások jöttek létre, iszonyatos erőforrás-pazarlással – ami nemcsak természeti erőforrásokat jelentett, hanem emberieket is. És ott volt az agyonnyomott mezőgazdaság is, amely lényegében a létfenntartó, önellátó mezőgazdaság szintjére züllött – önök ezt jobban tudják, mint én, mert itt éltek, és saját tapasztalatból elmondhatják, hogy alapvető élelmiszerek esetén is az ellátás, valamint az utánpótlás miatt állandó feszültségek adódtak. Ez nem volt jellemző Magyarországra, nem volt jellemző Csehszlovákiára sem. Azért érdekes e kettő, mert Magyarország elmozdult egy eléggé piacosodott, de még mindig nem piacgazdasági modell irányába, míg Csehországban neosztálinista rendszer valósult meg, amely legalább arra képes volt, hogy az alapvető élelmiszerek vonatkozásában az igényeket kielégítse.

Ezen a ponton az is fontos, hogy különböző gazdasági modellek ütköztek meg, és különböző eredményekre vezettek. Románia igencsak hasonlított a volt Szovjetunióhoz. Érdekes módon szinte az egyetlen volt az egykori nem szovjet tagköztársaságok közül, ahol komoly mértékben és hirtelen pénztelenedett el a gazdaság, széleskörű volt a közvetlen termékcsere, és igencsak elharapózott a nemfizetés kultúrája. Ennek következménye volt az erőteljes, ám lefojtott infláció.

Ilyen körülmények között lépte át Románia 1989-ben a forradalmat. Most ne menjünk bele, hogy azt ki minek tekinti! A lényeg az, hogy elkezdődött a politikai rendszerváltás, és utána az első kormányok nehéz feladattal szembesültek. El kell ismernünk, hogy a romániai átalakulás nehézségei messze meghaladták azokat a nehézségeket, amelyekkel a Visegrádi Csoport bármely országának, de (az akkor még egységes) Jugoszláviának is szembe kellett néznie. Bizonyos mértékig még Bulgáriánál is nehezebb helyzetben volt Románia, mert Bulgáriában szegénység volt ugyan, de sosem gondoltak esztelen iparosításra. Megpróbálták a természeti erőforrásokat ésszerűen felhasználni, nem úgy, mint ebben az országban.

A romániai kormányok 1990-től 1996-ig eléggé félnék és kapkodó – gyorsan visszafordítható politikát folytattak. A reformok félszívűek, és messze nem olyanok voltak, hogy túlléptek volna azon a kritikus értéken, ami szükséges lett volna ahhoz, hogy az országot a piacgazdaság útjára lökje. Romániában még a stabilizáció és a liberalizáció is félszívvel valósult meg. A Visegrádi Csoport országaiban a stabilizáció és a liberalizáció vonalán viszonylag gyors eredmények születtek, azonnal lebontották az új vállalatok alapítása előtt tornyosuló akadályokat.

Magyarországon kemény jogi reformokat vezettek be annak érdekében, hogy a nem hatékony vállalatokat a piac tisztítótüze elégesse. Ez meg is történt 1990–1992 között: ekkor mintegy tízezer vállalkozás ment tönkre, és nemcsak régi állami vállalatok. 1994–1995 körül pontosan lehetett tudni, mi hatékony, és mi nem az. E nélkül nem lehet a beruházási piacnak komoly jelzéseket adni.

Romániában hasonló mozgások nem történtek. Itt a liberalizálás ügye nem igazán haladt előre, és csőd- vagy felszámolási törvény sem volt ebben az időszakban, ami a tisztítótüzet felgyújtotta s élesztette volna. A stabilizáció sem haladt előre a kívánt mértékben, habár igaz, hogy egy olyan gazdaságban, mint amilyen eltorzított a román gazdaság volt, nyilvánvaló, hogy az első reakció csakis hatalmas infláció lehetett. Ez az infláció nem csökkent elég gyorsan a következő időszakban. Az akkori kormányok egyik legfon-

tosabb problémája (Stolojantól egészen Văcăroiu miniszterelnökökhöz), hogy nem voltak bátrak az állami vállalati struktúra szétbontásakor.

Volt egy olyan vélemény, hogy ha ezekben a vállalatokban még több pénzt ölünk bele, majdnem ugyanolyan alapon, mint az előző 40 évben, akkor majd ezek a vállalatok hatékonyak lesznek és esetleg eladhatóvá válnak. Nem volt politikai szándék és akarat arra, hogy a nem hatékony vállalatoktól anélkül szabaduljunk meg, hogy újabb milliárdokat beleöljünk azok fejlesztésébe és átalakításába. Ez viszont rögtön kihát a makrogazdasági folyamatokra. Komoly makroökonómiai pénzügyi stabilizáció nem létezhet rugalmas vállalkozói szerkezet nélkül, amely a kínálati alkalmazkodást biztosítani tudja. A makroregulációk, -intézkedések minden stabilizáció esetében keresletoldali korlátozást, szabályozást jelentenek. Ehhez szükséges a kínálati oldal szerkezet-átalakítása, mert ha ez nem történik meg, akkor a keresletkorlátozással a nem reagáló, nem növekvő, nem alkalmazkodó gazdaságot egyre alacsonyabb szintre szorítjuk le, és meghosszabbítjuk a tranzíciós visszatesztet.

Az átmenet utáni négy-öt évben szükséges egyfajta nemzetijövedelem-vesztés. Hiszen nem történt más, minthogy azok a veszteségek, amelyek eddig implicitek voltak, most explicitté váltak, elsősorban az államgazdaságban. Románia is azon gazdaságok közé tartozott, ahol az inga túllendült. Túllendült azért, mert a kilencvenes évek végéig nem volt kínálati alkalmazkodás. Nem volt rugalmas a gazdaság, mert nem alakult ki a magánvállalkozások, a kis- és középvállalkozások olyan kritikus tömege, ami a viselkedési normákat átalakította volna az államgazdasági szektorban is. Az állami vállalatok adták továbbra is a viselkedési normákat, és az állami vállalatok vezetőinél a bevett viselkedési norma az volt, hogy „elmentünk Bukarestbe: ismét támogatást kértünk”.

Ez a makroökonómiai stabilizációt is lehetetlenné tette, hiszen ilyen körülmények között fennmaradt a nemfizetés kultúrája, márpedig ez lehetetlenné teszi a pénzügyi oldal stabilizációját. Az állami vállalatok adósságainak a folyamatos elismerése, leírása, központosítása a költségvetésben egyértelműen inflációnövelő tényező. A vállalatok közötti adósságokat folyamatosan átvállalta a költségvetés, a költségvetés hiányát pedig nagyrészt a jegybank finanszírozta. Ebben az esetben inflációs finanszírozásról van szó.

A teljes igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Romániában is volt kísérlet a privatizációra. Sajnos, Bukarest besétált a csapdába, amit sok ország nem tudott elkerülni: itt is a tömegprivatizációs, ingyenes vagyonsztoztató változatot

erőltették, nem annyira nagyvállalati szinten, mint inkább annál kisebb vállalatok körében. Ezek esetében is azonnal kiderült, hogy nem tudjuk, mennyit ér az ingyenes vagyonszerzésére jogosító papír. Pozitív vagyontárgy lesz – vagy adósságlevél?! Az emberek ezt a játékot nem szerették, és méltán fel voltak háborodva amiatt, hogy mindezt nem közölték velük előre. Ez aztán diszkreditálta a tőkepiacokat, aminek a mai napig isszuk a levét.

Romániában, Csehországban, Bulgáriában a tőzsde és a tőkepiac nem színtere a vállalati tőkeszerzésnek. A helyzetet Romániában tovább nehezítette, hogy az infláció azonnal kiváltotta a béremelési követeléseket is, s ez további olaj volt a tűzre. Az ország csapdába került: alacsony belföldi – elsősorban háztartási – megtakarítások és beruházások jellemezték, ami visszacsatol arra, hogy a gazdaságpolitika kiszámíthatatlan volt, a jogi és a szabályozási körülmények sora, a feltételrendszer túl gyakran változott, a szavak és a tettek nem igazán fedték egymást (voltak jó törvények, de azokat nem hajtották végre).

Alapvetően etatista, állami beavatkozással gazdálkodási mentalitás jellemezte ezt az időszakot. Sok nemzetközi konferencián találkoztam akkoriban Románia vezető kormányzati képviselőivel, és mindannyian büszkék voltak arra, hogy az infláció nagy ugyan, de a munkanélküliség alacsony. „Vannak pozitív dolgok, és minderre büszkének kell lennünk” – mondogatták. Csakhogy az alacsony munkanélküliség nem nagy büszkeség, mert épp a fölösleges vállalatokban feleslegesen túlfoglalkoztatott dolgozókat jelenti.

Az, hogy Magyarországon ugyanebben az időszakban kétszer akkora volt a munkanélküliség, épp a reformok jele volt, és a reformok sikerét bizonyította. Vigyázni kell arra, hogy milyen makrómutatót tekintünk sikerkritériumnak. Hosszabb távon világos volt, hogy a munkaerőnek mint erőforrásnak az allokációja sem volt hatékony. Változatlanul közepes minőségű termékeket állított elő az ország, ami az export stagnálásában nyilvánult meg. További erőforrás-pazarlás és korrupciós hullám volt jellemző Romániára. Ekkor jött a megváltó fordulat 1996-ban, amikor az új kormány őszintén megpróbálta újratekinteni a reformfolyamatot. (Az előző hét év lényegében elveszett a reformok szempontjából.)

Sajnálatos, hogy ebben az időszakban a reformok tekintetében folytatódott a viszonylag gyenge kormányzás – annak ellenére, hogy a szándékok tiszteletreméltóak voltak. Három miniszterelnök neve fémjelzi ezt az időszakot, és ők szinte évente akarták újratekinteni az egészet: „Na most aztán!” „És most tényleg elkezdjük az igazi privatizációt!”

„Elkezdjük a valódi szerkezeti átalakítást, és nekimegyünk a nehéz reformoknak!” Nem az a gond, hogy egy közepes nagyságú vállalatot, amely tévéket készít, privatizálunk, illetve sikerül-e vagy sem ez a folyamat. Mert ha elbukik a vállalat, televíziót mindig is lehet importálni. Nem érdekes tehát, hogy van-e hazai televízió-gyártás vagy nincs.

A nagy problémát a közüzemi vállalatok jelentik. Van telefon, van víz, van gáz, van közlekedési vállalat, van pénzintézet. Ezek nélkül az ország nem tud megélni, tehát velük mégiscsak kell valamit kezdeni. Az ún. nem versenyszektorban vagy a félig-meddig versenyszektorral vagy természetes monopóliummal terhelt ágazatokban igenis szükség van valamilyen mértékű szerkezet-átalakításra. Ennél is fontosabb, hogy szükség lesz szabályozásra. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a privatizálás során megváltoztatjuk a tulajdonosi struktúrát, és minden gond megoldódik. Mindez nem változtatja meg az előző magatartásmintákat, és a régi vállalatvezetők sem vedlenek át egyik napról a másikra kapitalista vállalkozókká.

A szabályozásokra azért lesz szükség, hogy a verseny azon túl tágítsák és bővítsék, mint amit az adott ágazat természete lehetővé tesz. Ezen a vonalon kezdett el a Ciorbea-Vasile-Isărescu hármas komoly előrehaladást elérni, még ha a privatizáció nem is volt átütő erejű. Viszont az agráriumban, a kereskedelemben, a feldolgozóiparban vagy bizonyos mértékben a bank- és biztosítási rendszerben is legalább olyan mértékben előre kellett mozdulni, hogy a belépés könnyebbé váljon. Vagyis lehetővé kellett tenni, hogy új versenytársak is belépjenek a körbe.

A kormányzat legnagyobb dilemmája az volt, hogyan adja el a gyenge bankokat. Csak akkor engedjenek be külföldi játékosokat a piacra, amikor a gyengélkedőket már eladták? Vagy fordítva? Előbb legyen kemény verseny? Megengedjük a külföldieknek, hogy megvessék nálunk a lábukat? Ők majd rávilágítanak, milyen rosszak a mi pénzintézeteink. Ha a külföldi bankok itt vannak, akkor gyorsan kell privatizálni, mert ha várunk még tíz évet, letakarítják a bankjainkat a piacról.

A november után megalakuló kormánynak is fontos feladata lesz (akármilyen színezetű lesz majd) a Román Kereskedelmi Bank (BCR) privatizációjának a lezárása. És a CEC privatizációját ugyancsak be kell fejezni. Két óriási pénzintézet még mindig dominálja a romániai pénzügyi piacokat. Ám vigyázni kell, mert a környezet gyorsan változik, és növekszik a versenytársak köre. A Raiffeisen és a Societè Genèralt nem terheli a múlt öröksége, s ők olyan mértékű nagytakarítást végezhetnek a piacon, hogy végül, ha sokat várunk, nem lesz, mit eladni.

Befejeződtek a nagyon rossz, Romániának iszonyatos kárt okozó, fölösleges szerkezet-átalakítási programok, amelyeknek legjobb példája a Bancorex. Ennek a megtámogatására, magyarországi zsargon szerint „konszolidálására”, tőkésítésére több mint egymilliárd dollárt fordítottak a romániai adófizetők pénzéből. S mi az eredmény? Semmi. Nincs Bancorex, ám az egymilliárdot meg lehetett volna menteni. Be kellett volna zárni a legelején, és el kellett volna felejtetni az egész ügyet!

A koalíciós kormány indította el a pozitív folyamatokat: végre elkezdtek becsalogatni a külföldi tőkét, kezdett kialakulni a megfelelő szabályozási és lélektani környezet. A gond az, hogy a jó szándék ellenére is csak félig sült maradt a cipó. A fiskális fejelem esetében, illetve a fizetési kultúra reformja tekintetében ez a három kormány is tehetetlen volt, mindössze féleredményeket értek el. Éppen ezért az eredmények eléggé ciklikusak voltak. 2000-ben következtek az igazi változások Romániában, a Năstase-kormány hivatalba lépésével, amikor végre elkezdtek azokat az elsőgenerációs reformokat, amelyeket 15 évvel korábban kellett volna kíméletlenül végrehajtani.

Végre Románia kikerül abból az inflációs spirálból, amely a térség legmagasabb értéke volt. Fontos az is, hogy a vállalati hitelezés iránya és minősége ugyancsak lényegesen megváltozott, többek között olyan értelemben, hogy a makrogazdasági fejelem, vagy mondjuk úgy, hogy a jegybanki szabályozás keményebb lett. A pénzintézetek is bekeményítettek. Ma már másképpen hiteleznek a romániai pénzintézetek. Nem annyira urambátyám alapon megy a hitelezés – tekintettel arra, hogy a visszafizetés feltételei biztosítottak vagy sem. Nyugati minták és módszerek szerint történik mindez, s ennek következtében a hitelek minősége komolyan javult.

A Román Nemzeti Bank is változtatott politikáján. Ők úgy mondják, hogy a puha árfolyam, célzó gazdasági szabályozás (ami egyfajta reál-felértékelődést enged meg a román valutának) komoly mértékben lehűtötte az inflációs változásokat, és ez önmagában is visszahat arra, hogy ha az emberek nem várják azt, hogy „akkora” lesz az infláció, akkor nem is lesz „akkora”, mert nem teszek olyan lépéseket, elsősorban a devizahelyettesítés oldalán, ami csak növelné az inflációt.

A gazdasági növekedés végre felpörgött Romániában, és ez fantasztikus dolog! Ebben az országban 6,5 százalékos gazdasági növekedést könyvelnek el, és ez tényleg hat és fél százalék. Nem az a 15 évvel ezelőtti felfújt érték, akkor tudtuk, hogy a kéménybe van felírva mindez, de valójában csak értéktelen nemzeti jövedelemszámokról beszélünk.

Immár exportálható javakban kifejeződő gazdasági növekedést követhetünk figyelemmel, ami elsősorban a külföldi vállalatoktól, valamint a most már egyre inkább megerősödő romániai kis- és középvállalatoktól származik. Ez a siker mutatója. A jövő tekintetében bizalommal kell eltöltsenek minket ezek az adatok.

Nem mondhatjuk, hogy a reformfolyamat véget ért, be van fejezve, mert hogy is lennének befejezve a reformok?! Hiszen sehol sem értek véget. Hogy is lehetnének tehát befejezve abban az országban, amely az első 7–8 évet el is veszítette?! Kettős, nehéz öröksége van Romániának. Mert a hét év elvesztegetése nem egyszerű halasztás, hanem mulasztás volt, ami többletterhet ró az egész gazdaság vállára.

A már említett két nagybank helyzetét meg kell oldani, de ide sorolhatnám a biztosítótársaságokat is. Illetve a közüzemi vállalatoknál a privatizációnak és a szerkezet-átalakításnak egy időben kell végbemennie. Minél gyorsabban be kell fejezni az energiaszektorban, a gáz- és elektromos szektorban a privatizációt, továbbá a CEC és a BCR privatizációját. És minden egyes vállalat tekintetében, amely ballasztként nehezedik a gazdaságra. Ezeket a növekedést lehúzó tehertételből a növekedést katalizáló erőforrásokká kell átalakítani.

Romániában régóta beszélünk nyugdíjreformról. Csak-hogy a nyugdíjreform tekintetében csekély előrelépés történt, ami azért is sajnálatos, mert a nyugdíjreform ügyében viszonylag szűk az intellektuális és politikai viták mezsgyéje. A nyugdíjrendszer esetében három megoldás körül szokott mindenki vitatkozni. Az egyik út az, hogy nagyjából maradjon mindenki úgy, ahogy van, és megemeljük egy kicsit a nyugdíjkorhatárt. Ami persze nem olyan szimpatikus döntés, de a demográfiai válsággal küzdő társadalomnak nincs sok választási lehetősége – hacsak nem akarjuk a társadalombiztosítási rendszert felborítani.

A másik megoldás a többpilléres nyugdíjrendszer, ezt alkalmazza Lengyelország, Magyarország, Horvátország, de még Kazahsztán is. A harmadik a svéd modell, ahol igazából imitálják a magán nyugdíjpiacoknak a működését. Mindenki egyéni számla fölött rendelkezik, noha azokat az egyéni megtakarításokat nem magánalapú magánbiztosítók egymással versengve fektetik be a tőkepiacon. A nyugdíjreform ügye mindenképp könnyebb, mint az egészségügyi reformé. Az egészségügyi reformban nem három modell létezik, hanem legalább nyolcvan. Nincs olyan minta a világon, amely működne. Egyik sem működik. Mindeniknek vannak hibái, és ezeket ki lehet mazsolázni, hogy „nekem ez azért nem tetszik, mert...”

A legfontosabb érv, hogy Szlovákián kívül egyetlen volt

szocialista országban sem kezdték el a tényleges egészségügyi reformot. Pozsony komoly reformokat kezdeményezett, és ezek jelenősége messze meghaladja a budapesti reformokét. Az egyik ezek közül pontosan az egészségügyi reform. A közelmúltban a Szlovák Nemzeti Tanács hat óriási jelentőségű törvényt fogadott el e tekintetben, ami többpilléres struktúrára helyezi az egészségügyet. Hihetetlenül jelentős változásra számíthatunk.

Újra felhívom a figyelmet a jogrendszer és a szolgáltatások reformjára. Ebben a tekintetben el lehet mondani, hogy Romániában is elég komoly problémák vannak, elég egyenetlen a különböző bíróságok jogértelmezése. Bizonyos ügyek elintézése „száz” évig tart, nagyon nehéz érvényesíteni fedezeteket – a bankárok tudnának erről beszélni. Ezen a területen is, azt hiszem, a piacgazdasági alapokat megerősítendő komoly reformokra még szükség van.

Végül, de nem utolsósorban a közigazgatás további áramvonalasítására és decentralizációjára is szükség volna. Akármilyen kormány alakul majd, néhány pontban foglalhatnánk össze a makroökonómiai veszélyforrásokat. Persze 150 egyéb veszély is leselkedik Romániára! Figyelmet érdemel viszont néhány dolog.

Az elmúlt időszakban a bankrendszer privatizációjának és szerkezet-átalakításának a sikere és ezzel is összefüggésben a kis- és középvállalatok gyorsabb növekedése, illetve a külföldi tőke beáramlása, a jó eredmények következményeként kialakuló eufória előidézhethet egy olyan helyzetet, amikor a gazdaság és társadalom bizonyos szegmensei túl optimistákká válnak. Ez kifejeződik abban (minden országra jellemző a térségben, Romániában most jött el az ideje), hogy a lakosság nyaklő nélkül kezd felvenni fogyasztási hitelkeretet és jelzáloghitelt, elsősorban építkezéshez. Erre igencsak vigyázni kell, nehogy fenntarthatatlan, túlzott, túl gyors hitelállomány-növekedést okozzon. A Román Nemzeti Bank figyelemmel követi a jelenséget, és Mugur Isărescu szerencsére minden második héten mond is valamit ezzel kapcsolatban. A veszély reális: a mennyiségi gyarapodás nehogy minőségi romlásban csúcsonadjon ki, nevezetesen nehogy újra megroppanjon a pénzügyi rendszer – annak következményeként, hogy a gazdaság előreszalad.

Netán lehet valami gazdasági buktató, sok ember munkanélkülivé válik, elveszti azokat a jövedelmeit, amelyek alapján felvette a jelzálog-hiteleket, és nem tudja visszafizetni mindezt. Ez negatív visszacsatolásos, lendülő ingaszerű válságot alakíthat ki. Ez történt Lengyelországban három évvel ezelőtt. Ilyent tehát láttunk már, és érdemes tanulni mások tapasztalatából. A másik gond az, hogy az árfolyam-szabályozás (és ezt a jegybankárok pontosan tudják, alá-

támaszthatják): nem tudomány, hanem inkább művészet. Miért éppen az a jó árfolyam, ami még megenged egyfajta inflációfékező felértékelődést, de nem túl sok ahhoz, hogy a versenyképességet ne ássuk alá, és ne vágjuk falhoz a folyó fizetési mérleget? És nehogy az exportnövekedés kárt szenvedjen.

Mindenki eszméletlenül bízik abban, hogy az ország jó irányba halad, és hogy három év múlva úgyszólván tagja lesz az EU-nak (ahol magas kamatok vannak!), plusz még az, hogy felértékelődik a valuta is, most ömlik be a pénz az országba, és ezt a pénztömeget nem tudja elég gyorsan sterilizálni a jegybank. Meg kell nézni, Magyarországnak hogyan sikerült versenyképessége java részét elveszteni csak amiatt, hogy erre nem figyeltek oda.

Végül néhány pontban elmondanám immár nem a makroökonómia, hanem a reformok vonatkozásában észrevételeimet. Akármilyen színezetű kormány alakul a választások után, útravalóul tanácsolom, hogy Romániában immár nem az államháztartási deficit mértéke a baj, ezt 2,7 százalékra nyomták le Bukarestben, ami messze alacsonyabb, mint a növekedés. Elmondható Budapestnek, hogyan csinálják itt ezt a stabilizációt. Ott van négy százalékos gazdasági növekedés, és mindenki örül, hogy az milyen jó, na de mellette van a hat százalékos államháztartási deficit. Ezek után mondom: Romániában nem az a feladat, hogy a deficitet még jobban lenyomjuk, hanem elsősorban az államháztartási szektort, a fiskális szektort (mérteiben) kell

visszafogni. Mert ez túl nagy, és óriási súllyal ránehezedik a szárba szökkenő magángazdaságra. Az adórendszert áramvonalasítani kell, javítani kell továbbá az adózási fegyelmet és az adóbegyűjtési folyamatot is.

Mindenképp fontosnak tartom az átmenet ezen szakaszában a mélyre szántó egészségügyi és oktatási reformot, elsősorban azért, mert ha mi gyorsan fel akarunk zárkózni, csak úgy tudunk, hogyha egészséges és jól képzett munkaerőnk lesz. Engedjék meg nekem ezt a pusztán közgazdász, utilitáriánus szempontot. Ha nem lesz ilyen munkaerőnk és jó munkalehetőségünk, akkor a lakosság mobil, jól képzett része elmegy külföldre. Ma több mint egymillió román állampolgár dolgozik Nyugaton, ami fölöttébb káros jelenség. Sok szempont miatt nem jó ez így. Részben azért gond, mert nem itt fizetnek adót, de főképp azért, mert nem itt választják a gazdasági növekedést, nem itt tevékenykednek az ország fellendítéséért.

Az egészségügyi és az oktatási reformnak a szoros összefüggésében vélem felfedezni a szociális háló újjászövését, amit liberális piacgazdaságban elsősorban rászorulási alapon, nem pedig alanyi jogon kell megadni az embereknek. A középrétegnek nem támogatásokra, hanem alacsonyabb adókra és nagyobb vállalkozási lehetőségekre van szükségük. Támogatni csak azt kell, aki nem tud a munkaerőpiacon egyre keményebb versenyben helytállni.

Románia gazdasági fejlődésének iránya és buktatói 1989 után

CONSTANTIN POPESCU

Az ember és az emberiség számára legfontosabb három humán hatalom: az ész, a lélek és a szív csillaga vezérelt utamon, és ezek fényében dolgoztam ki előadásom témáját is. Példaértékű számomra, ahogyan e három tényező különválik, s ugyanakkor együttműködik. Így szeretném én is megköszönni önöknek, hogy meghívtak a Romániai Magyar Közgazdász Társaság XIII. Vándorgyűlésére, Kolozsvárra előadást tartani.

Az emberi élet folyamatos átmenet

Nézőpontom szerint az átmenetiség fogalma mélységében nem jelent egyebet, mint hogy az ember egész életében folyamatos átmenet alanya: ez a folyamat születéskor kezdődik,

aztán fokozatosan fejlődik egy bizonyos életkorig, majd emberünk eléri élete alkonyát, a kijáratot, amikor is a lét alapvető paraméterei lefelé mutató ágba mennek át. Ebben az egyedi spirituális kalandban megkülönböztetünk egy normál, természetes lét-értelmet, ami mindannyiunk számára kívánatos, hiszen az életút kiteljesedését célozza meg, de ugyanakkor megkülönböztetünk egy ugyanilyen normális, természetes lét-értelmet, ami senki számára sem kívánatos. (Mert például ki szeretne megöregedni?) A természetellenes irány, az ellenirányból ható erő az, ami minden tekintetben ellentmond az emberi lét értelmének. Az egymás után következő generációk, az emberiség folyamatos megújulása teszi az életet keresztül vezető átmeneti periódust végeszakadhatatlan folyamattá. Értelemszerűen az egyén képtelen kiteljesíteni életét másként, mint a társadalom szerves egységekénti lényeként. Az egyént át kell hatnia a társadalmi együttélésnek

és a humán szolidaritás érzelmének – mondta Alfred Adler *Az élet értelme* című művében.

Emberként mindannyian egy bizonyos időegységet kapunk, ezt kell leélnünk, és senkinek sem áll jogában, hogy az egyént megfossza az életétől. *Az élet örömeinek az ára* című könyvemben (megjelent 1999-ben az Eurosong Kiadónál) azt fejtegetem, hogy az életöröm megtapasztalásának az ára minden egyes ember esetében az, hogy számba kell vennünk a lemondásokat, az áldozatokat, amelyeket egyénként hajlandók vagyunk elkövetni. Mindezt azért, hogy elérjük a tökéletes belső harmónia, a lelki béke állapotát, amikor is az állandó létbizonytalanság, a források korlátozott volta, embertársaink igazságtalansága és az életkor miatti elégtelenségek hosszú sora háttérbe kerül.

Emberi lényekként, ugyanakkor kisebb-nagyobb társadalmi csoportként is számunkra az élet átmeneti jellege akár azt is sugallhatja, hogy mi magunk is válságba kerülhetünk valamikor. Ebben a stációban az egyénileg megélt valóságunk, az élet létfontosságú paraméterei (vérnyomás, testhőmérséklet, munkatermelékenység, reáljövedelmek stb.) kisiklanak normális megszokott útvonalukról.

Az 1989-es Nagy Fordulat után egyénileg is, társadalmi csoportok részeként is krízisbe kerültünk, ebben az átmeneti korban a válságon keresztül vezet utunk. 1995-ben közösen adtuk ki egy könyvet D. Ciucur professzor úrral, amiben azt próbáljuk bebizonyítani, hogy a román gazdaság a válságon keresztülvezető átmenetiségben lubickol, mivel legfőbb paraméterei az ellenirányba hatnak és mozognak – a normális várakozási idővel szemben természetellenes és nemkívánatos módon. Egyébiránt sorsunk jobbra fordulása nemcsak neked volna elképzelhető, hanem nekem is. Most, immár 15 évvel az 1989-es Nagy Fordulat után sem állíthatjuk azt, hogy a társadalom többsége átlépett volna ezen a válságkorszakon. Mi több, egyes szakértők úgy vélekednek, hogy a krízis csak tovább mélyül, és egyre szélesebbé válik. Mintegy ötös osztályzatként megkaptuk ugyan a működő piacgazdaság minősítést, azonban ez csak jelzi, hogy nem hagytuk magunk mögött súlyos gondjainkat, amelyekkel szembe kell néznünk, főleg nem a versenyképesség, az életszínvonal és a pénzügyi-gazdasági korrupció terén.

Az életen átvezető menetnek ára van, és költségeink állandóan növekszenek, mivel úgy szeretnénk kiteljesíteni életünket, hogy minél több látóhatárban ott szeretnénk lenni, át szeretnénk látni ezeken, még többet és még jobbat alkotva, olyan körülmények között, amikor is a források korlátozott, véges volta állandó bizonytalanságban tart bennünket. Sajnálatos módon az életúton átvezető átmenetiség költségei állandó jelleggel és kitarítóan növekednek, többek között azért is,

mert akarva, nem akarva kénytelenek vagyunk megfizetni az árát mások butaságának, gyűlöletének, intoleranciájának. Fizetünk a pszichikai járványokért (háborúk), de az inkompetenciának, valamint a nonprofizmusnak is kemény ára van. Hogy miért van ez így, azt senki sem tudná megmondani.

Amennyiben az élet nem volna ilyen rövid, s ha a természet nem lett volna ilyen „fősvény” velünk szemben, az emberiség bizonyára más jellegű gondokkal szembesülne. Mivel azonban ez nem így van, mindannyian igyekszünk minél jobban kiteljesíteni azt az életet, amely élnünk adatott. Tesszük ezt stabil társadalmi-közösségi keretben, demokratikusan elfogadott szabályok szerint, felügyeleti szervek autoritása alatt, amelyek e szabályok betartására figyelnek, ám olyan intézményrendszer árnyékában is, mint amelyet folyamatosan foglalkoztat a szabadságjogok továbbgondolása, illetve a kötelességek kérdése.

Az átmeneti kor krízishangulata, amelyet a végtelenségig vitt inkompatibilitás vált ki, csakis úgy változtatható meg, ha az élő, humán és társadalmi szervezetből kiiktatjuk a „rothadó” részeket, azokat az egységeket, amelyek megakadályoznak bennünket a normális viselkedésben. Amikor krízisállapotban vagyunk, úgy tudjuk azt meghaladni, ha tudatosítjuk, miről van szó, s közreműködünk azzal, aki segíteni akar rajtunk, de figyelembe vesszük a változtatások nehézségeit, és természetesen hiszünk sorsunk jobbra fordulásában is!

A várakozási időtől a megvalósítás idejéig

Az állandó átmenetiség által jellemzett életben természetes, hogy figyelembe vesszük egyénként, de kisebb-nagyobb társadalmi csoportként is: hova akarunk eljutni. Ennek a normális és kívánatos célkitűzésnek rendeljük majd alá a rendelkezésünkre álló forrásokat, minél koherensebben és minél hatékonyabban.

Elkülöníthetünk egy természetes, normális várakozási időt a sorsunk jobbra fordulásában. Jobbra fordul nekem, neked a sors kereke, és ilyenkor az emberek várakozásait a hit, valamint a jobb létben való reménykedés jellemzi. Csak-hogy ez a várakozási idő – biológiai korunk függvényében – egyénenként nagyon is eltérő lehet. És a pillanatnyi biopszichológiai állapot is kihatással van rá, de azok a konkrét létfeltételek is rányomják pecsétjüket, amelyek között élnünk adatott stb. Ezenkívül létezik a természetes megvalósítási időszak: az életünk során kívánatosnak és szükségesnek vélt átalakulások az egyén, de a társadalmi csoport szintjén is fontosak. Ezek az átalakulások objektív és szubjektív, külső és belső tényezők együttes hatásából fejlődnek ki. Amikor a természetes megvalósítási idő és a normális várakozási idő fedi egymást, a dolgok megfelelőképpen működnek, az emberek

az előzetes tervek szerint koordinálják lépéseiket, és az elvárások lépésről lépésre teljesülnek. Elkülönítendő a reális megvalósítási időperiódus (ez általában hosszabb, mint a normális), ez ugyanis kihatással van a társadalmi nyomásnövekedésre, amit a maga során a várakozási időperiódusba kell beszámítani.

Romániának a Nagy Változástól számított 15 éve nem egyéb, mint az intézményi újjáépítés reális időszaka: hosszabb, mint a várakozási periódus, sőt a természetes megvalósítási időnél is hosszabb, amennyiben figyelembe vesszük a közép-kelet-európai államok tapasztalatát.

Számtalan átmenetiség

A központilag irányított tervgazdálkodásról a konkurenciaalapú piacgazdaságra való áttérés bonyolult folyamat, amihez számtalan tényezőnek össze kell játszania. Például az intézményrendszeri destukturációnak az intézményrendszeri újjáépítéssel egy időben kell léteznie. Ami viszont a spirituális-viselkedésbeli újjáépítési folyamatot illeti – a jelenlegi geopolitikai kontextusban, amelyben vagyunk –, a legbonyolultabb feladat, lévén, hogy az első tényező sikere vagy bukása a közösség általános létállapotától függ. Románia elsődleges feladata a demokratikus társadalmi berendezkedésre való átmenet, a konkurenciaalapú piacgazdasági struktúra kialakítása, ezáltal ugyanis az egymás mellett élő és egymást követő generációk elérhetik a megfelelő életminőségi standardokat. Eddig mindössze annyi történt, hogy létrehoztuk a konkurenciaalapú szegény piacgazdaság kereteit, ami a lakosság többsége számára nem egyéb, mint az egyirányú utcában forgalommal szembe haladni.

Az emberiség állandóan átmeneti folyamatok sokasága közepette mozog, és senki sem tudná megmondani, hogy ezek az időben összegződő folyamatok milyen végeredményt alakítanak ki. Feltételezzük, hogy jelenleg az átmenetiség és egy új fejlesztési modell fedi egymást. A tartós humán fejlődés pillanatnyilag többrendbeli fékező, gátló tényezőbe ütközik. Ilyen például a silány képzés, a szegénység, a fegyverkezési hajszája, a nagyhatalmak katonai monopóliumhelyzete stb. Az emberiség egyre inkább eltávolodik a tartós humán fejlődés követelményeitől. Vissza kellene térnie ehhez a spirituális evolúciós modellhez. A marxista szocializmusról, a tervgazdálkodásról a liberális kapitalizmusra és piacgazdaságra való átmenet mintegy másfélmilliárd egyént érint, és globális szinten is jelzi, hogy az átmenetiség számtalan folyamat együttes játéka. A keménymag a maga tiszta természetes valójában nem más, mint az egyéneknek az életben keresztül vezető útja, „átmenete”. A keretet egy olyan társadalom biztosítja, amelyben a generációk együttélése és egymást követő

törvényszerű hullámozása ugyanolyan objektív, egyértelmű tény, mint maga a gravitáció léte. Ennek a természetes és magától értetődő folyamatnak kell alárendelnie (az egyénnek is, a társadalmi csoportnak is) az összes szimultán átmenetiségi tényezőt.

A politikai keret megteremtése, a politikai pluralista rendszer kialakítása kívánatos célkitűzés, a gond csak az, hogy nem rendelkezünk kellő tapasztalattal e téren, illetve kipróbált, bevált elmélet sem áll rendelkezésünkre. Eközben egymilliárd ember egypártrendszerre berendezkedve él, még hozzá csodák csodája, marxista-reformpárti ideológiát követő országban. Itt folyamataiban figyelemmel lehet követni a más jellegű társadalmi modellre és a piacgazdaságra való áttérést, az átmenetet.

A rendállapot alkotóelemei

A szabadpiaci jellegzetességek sora, a konkurencia megjelenése és gyors fejlődési üteme, a vállalkozásalapítás körüli kockázati tényező és a kellő bátorság, amit az anyagi haszon, a profit motivál, mind-mind meghatározó fontosságú dolog. Az elv rendkívül egyszerű: a nagy profit jelentős kockázatvállalással jár, aki viszont nem kockáztat, annak a profitja eleve csak alacsony lehet, mert aki nem kockáztat, az nem is nyerhet.

A magánszféra növekedése a nemzetgazdaságban olyan mértékű, hogy GDP-részesedése 2003-ban 65 százalékos volt, és ez a külkereskedelmi mérlegre is kihatott. Az export esetében elértük a 66,6 százalékos, az import pedig 72,6 százalékos tétet ki. Mellékes kérdés, hogy ez a részesedés, mint versenyképességi hajtóerő, hogyan alakult ki.

A Román Nemzeti Bank függetlenségének és intézményi háttérének a megteremtése azért fontos, mert ez a saját pénzügyi politika kidolgozásának és életbe léptetésének elsődleges követelménye.

Az értékpapírpiacon intézményi keretének a megteremtése és működése (a többi pénzügyi-monetáris piacforma mellett) jelzi a konkurenciára alapuló piacgazdaság normális fejlődésvonalát.

Az EU-val elkezdett és ma is folyó tárgyalások azt a célt szolgálják, hogy kialakítva nemzetgazdaságunk számára a kellő feltételrendszert az uniós csatlakozáshoz, elérjük az egyetlen reális reformcélkitűzést: a konkurenciaalapú piacgazdaság elvei szerint működő rendszert. A konkurenciaalapú piacgazdaság működéséhez szükséges intézményrendszer kialakítása elsődleges célkitűzés, természetesen mindez a lojális konkurencia elvei szerint, úgy, hogy a törvénytelen módszereket és a monopólium-centrikus gondolkodásmódot kiiktatjuk a képletből.

Menetiránnyal szemben ható erők

A nem természetes állapotot alapjában véve a menetiránnyal szemben ható erők határozzák meg. Mindezt a termelők és a fogyasztók nem kívánt hatásként érzékelik, de a társadalom túlnyomó többsége is ugyanezt érzi. Véleményem szerint a következő tényeket szögezhetjük le:

a) Két párhuzamos gazdasági élet létevel és működésével kell számolnunk, az egyik a hivatalos és a másik a hivatalosan számon nem tartott. Ez a két réteg 1989 után állandóan növekedett, azonban a gyorsabb ütemű növekedés a hivatalosan számon nem tartott, ún. feketegazdaság esetében következett be. Bizonyos keretek között Japán 3 és az Egyesült Államok 10–11 százalékos feketegazdasága „normális”, mert úgy értékelik, hogy természetes jelenség a hivatalosan számon nem tartott gazdaság évi növekedési üteme. Nálunk ez az érték jóval meghaladja a normálisnak tűnő szintet. Ha elvonatkoztatunk a hivatalosan nem jegyzett üzletelés embertelen és törvénytelen voltától, amelyhez minden egyes ország jól körülhatárolható elvek és általános érvényű szabályok szerint viszonyul, Romániában 1989 után a hivatalosan nem jegyzett üzletelés felbukkanása és gyors fejlődése nem más, mint az elszegényítő zsugorodás, a vállalkozóktól indokolatlanul sokat elrabló, túlzó fiskalitás, az embert semmibe vevő bérrendszer, az egyre szegényebbé tevő fejlődés okozta átgondolatlan kormánypolitika természetes következménye. A kormányzat különös módon viszonyul az átmenetiség prioritásaihoz, a fejlesztést és a versenyképességet úgy képzelel el, hogy egyet nyilatkozik, és egészen mást cselekszik (lásd összehasonlításban a tanügy, az egészségügy stb. esetét például a kormányzati és parlamenti bérekkel).

Mégis azt mondanám az eddig elhangzottak fényében, hogy igencsak „szerencsénk” volt, hogy létezett a gazdasági életben ez a hivatalosan számon nem tartott, nem jegyzett rész. Egyébként ki tudja, mi történhetett volna az 1989 utáni pusztító jellegű kormánypolitikák közepette!

Hogyan lehetne ezt az állapotot meghaladni? Megfelelő adórendszert kell kidolgozni; a pénzügyi politikának a hivatalosan jegyzett vállalkozásokat kell támogatnia; a privatizációt a közösség javára gondolva kell végrehajtani, „embertelen” csúszópénzek nélkül; a bérrendszernek olyannak kell lennie, hogy az életöröm természetesnek tűnjék; demokratikus ellenőrzés alá kell vonni az egyeseket indokolatlanul meggazdagító, másokat viszont természetellenesen leszegényítő politikát; ténylegesen és időálló módon el kell különíteni a hatalmi övezeteket az államon belül; a közpénzek esetében teljes körű és tényleges ellenőrzési mechanizmust kell kidolgozni. Ezt az utóbbi forrást végérvényesen el kell választani a pártpolitikai célkitűzések világától.

b) Az átmeneti korszaknak ebben a periódusában tanúi vagyunk a pénzben kifejezhető nominális gazdasági élet „elszakadásának”, látjuk, hogyan távolodik el a reális nemzetgazdaság egészétől. Ebben a periódusban a GDP, névleges értékben legalábbis, növekedik, azonban valójában – reális értékében – igenis csökken. Miközben az embereknek a mindennapi életükhöz, illetve a vállalkozóknak a maguk vállalkozásaihoz igenis szükségük van tejre, számítógépre, kenyérre, búzára, borra, bútorra stb., minket isten bizony hidegen hagy a GDP névleges értéknövekedési üteme, ami a valóságban, a mindennapi életre kivetítve azt jelenti, hogy egyre kevesebb dolgot, gazdasági javat tudunk megszerezni. Az ok az átmeneti korszak nem megfelelő monetáris politikájában keresendő.

c) A nemzetgazdaság immár 15 éve lábadozik – próbálja megtalálni az átmenetet legalább a piacgazdaság szegény változata felé. Nem a társadalom igényeit figyelembevevő piacgazdaság felé igyekszünk, hanem egy „kicsi” piacgazdasági struktúra felé, amelyben a kis- és középvállalkozások százai semmiképp sem lehetnek versenyképesek a multi- vagy transznacionális vállalatokkal szemben (amelyek nehezen ellenőrizhető „monopol” érdekeik által vezérelve lépnek fel Románia területén). Az ellenkező irányban pedig ott van a kormányzati ideológia és politika, miszerint Románia csak akkor érvényesülhet igazából, ha a kis- és középvállalkozásokat fejleszti! Egy modern piacgazdaságban a kis- és középvállalkozások millióit látjuk, amint a nagyvállalatok körül döngicsélnek, és ott természetes jelenségnek számít a létük. Nálunk azonban a kis- és középvállalkozások a nagy cégek által megszilárdított gazdasági és pénzügyi világban mozognak, és így már egészen más a szerepük: tartalom nélküli forma mindez. Románia gazdasága létezik és túlél – a kis- és középvállalkozások által –, azonban teljes egészében és tragikusan kilóg a versenyképesség, az aktív szerepvállalás sorából. Nálunk a kis- és középvállalkozások sínylik meg leginkább a nem megfelelő makrogazdasági politikai irányvonalat. Ezek a cégek képtelenek tudományos kutatással foglalkozni, de modern vállalatvezetésre sem gondolhatnak, marketingjük sem lehet túlságosan aktív, végső soron pedig nem mutatnak fel olyan termékskálát, amely reális kihívást jelentene a konkurencia számára. Romániában tehát a kis- és középvállalkozások léte nem egyéb, mint a túlélési reálgazdaság kézzelfogható jele, éppen ezért beleszűsznek a hivatalosan nem iktatott vállalkozások világába.

d) További ellenirányból ható erő volt a gazdasági növekedés negatív volta, ami a gazdasági élet egészét elszegényítette és destabilizálta, a működésképtelenség felé sodorta. Mind ezt csak felerősítette a 2001 utáni gazdasági növekedés, ami

a maga során ugyancsak szegényített! Számunkra a GDP-növekedés a maga elszegényítő hatásával, illetve közben a visszafelé ható, csökkenő fejlődés ugyanazt a hatást érte el: erőforrás-pazarlást, a lehető legnegatívabb következményekkel! Ezért merem kijelenteni, hogy reális értelemben vett gazdasági növekedésre van szükségünk, ami végre-valahára (fokozatosan) a lakosság többségének az életszínvonal-növekedéséhez járul majd hozzá. Egyébként mi is töprenghetünk, akár csak N. N. Constantinescu akadémikus: eddig országunkban vajon kinek az érdekét szolgálta a tervgazdaságról a piacgazdaságra való átmenet?

e) Románia 1989 előtt kialakult gazdasági identitása megszűnt, a reálgazdaság pedig állandó válságokba, egyensúlyhiányokba sodródott, folyamatos gondot jelentett a nemzeti termelés nagysága és a nemzeti fogyasztás közötti vesztes különbség – mindez pedig együttesen oda hatott, hogy beszélni sem érdemes ebben a periódusban versenyképes nemzetgazdasági tudatformálódásról, ennek létéről. Vagyis Romániának ma nincs gazdasági identitása, legalábbis nem olyan, amely makrogazdasági értelemben stabilizálhatná – miközben kölcsönösen kifizetődő módon kellene az EU-hoz csatlakoznunk. Gazdasági identitásválságról beszélhetünk tehát, amely napról napra erősödik, főleg ha a versenyképesség gazdasági és társadalmi-humán vetületeit vesszük figyelembe. Sürgősen ki kell dolgoznunk – az EU-integrációra gondolva – Románia gazdasági identitás-stratégiáját.

f) Az intézményrendszer leépülésével párhuzamosan figyelemmel követhetjük a félszeg próbálkozásokat, amelyek mind-mind egyfajta intézményrendszer-újraépítésről szólnak. Csakhogy ebben az új rendszerben a minimális szabálymennyiséget sem tartják be, amelyhez megfelelő ellenőrzőtestület, illetve ilyen értelemben intézményesült mechanizmus sem létezik, hogy a súlyos kihágásokat kordában le-hessen tartani.

g) A legsúlyosabb tényező: Románia gazdasági életének stressz-értéknövekedése (s ez érvényes a maga során a termelőkre, illetve a fogyasztókra is). 1990–2004 között Romániában riasztó mértékben csökkent a nemzetgazdaság szereplőinek a normális reagálóképessége, így belesodródtak vagy a feketegazdaságba, vagy a tartós elszegényedés örvényébe, netán a múltat faggatják könyörögve-síránkozva, vagy ami ennél is riasztóbb: elfogadják a humán bukásának gondolatát!

A gazdaság stressz-faktor növekedését a következő makrogazdasági mutatók alakítják: a többség számára, az emberek jobbra fordulására elegendő reális várakozási idő hosszabbra nyúlik, mint a célok eléréséhez szükséges reálidő; az egy főre eső GDP-ben kifejezett küladósság átlép egy

bizonyos kritikus értékhatárt (1990-ben 0,57, 1991-ben már 39,7 százalék volt, de következnek a hullámvölgyek, állandó növekedéssel és csökkenéssel, míg végül 1999-től 2001-ig ismét ugrásszerű a növekedés el egészen 29,08 százalékig, ami napnál is világosabban jelzi Románia folyamatos, egyre nyilvánvalóbb eladósodását. Ebben mindössze az a szomorú, hogy ez az óriási erőfeszítés a legkisebb mértékben sem csapódott le pozitív értelemben a gazdasági és társadalmi szinten.); 1996-tól kezdve Romániának egyre inkább be kell látnia, hogy képtelen önerőből pénzelni, fenntartani saját nemzetgazdaságát; ami az import export általi lefedettségét illeti, a 80 százalék fölötti átlagértéknek megnyugtatónak kellene lennie, azonban a két réteg fejlődésdinamikája épp gazdasági versenyképességünk szempontjából nézve aggasztó; a nettó kivétel, valamint a folyó fizetési mérleghiány állandóan a negatív értékek mezején mozog, s ezt csak súlyosbítja a költségvetési hiány (ez 1990-ben 0,40%, de 1992-ben már 4,60%); tehetetlenül szemléljük az árak állandó növekedését, de elsősorban a fogyasztási cikkek ára érint fájdalmasan bennünket, főleg, hogy az árrobbanás mindig meghaladja a munkadaj növekedési ütemét; a belföldi piacon az előállítási költségek, valamint a nemzeti valuta dollárban és euróban kifejezett értéke az egyik legstresszelőbb gazdasági tényező, ráadásul ez minden egyes vállalkozóra kihat, és a lakosság is iszonyatosan megérzi hatását; az átlagbér és a nyugdíj vásárlóereje két olyan szocio-gazdasági mutató, ami jóval az emberek természetes elvárás küszöbe alatt marad (az átlagnyugdíj esetében csak 2000-re sikerült elérni 1989-es vásárlóerejének alig 43,9 százalékos szintjét); természetellenes ugyanakkor az aktív keresők és nyugdíjasok közötti arány, főleg, hogy a munkatermelékenység igen alacsony. 1997-től Romániában több nyugdíjas él, mint aktív kereső, és ez az átmeneti korszak egyik legsúlyosabb rendellenessége, éppen ezért jelentős kihatással van a gazdasági stresszfaktor alakulására. Az adórendszer ugyanilyen nyomasztó tényező: a GDP harmadát adókból hajtják be, és ez azért nem jó, mert a feketegazdaság megerősödésének kedvez, áttételesen pedig ez is a gazdasági stresszt fokozza. A lakosság 40 százaléka a szegénységi küszöb alatt tengődik, és 20–23 százalékának nincs esélye, hogy hatvan évnél tovább éljen. A tanügy a GDP mintegy három százalékát kapja, és Európában első helyen állunk az analfabéták tekintetében. Mindezek a tényezők az átmeneti korszak legsötétebb oldalát jelzik.

h) Románia fejlődési esélyeinek téves magyarázata arra alapozódik, hogy mindez az EU irányából hat felénk. Iszonyatos tévedés, hiszen tudnunk kell, hogy az igazi változás minden esetben belülről hat kifelé, sosem fordítva.

i) Veszélyes továbbá a gazdasági szabadság felügyelet és el-

lenőrzés nélküli burjánzása, főleg, ha hiányzik a felelősségtudat, ami a kötelességek vállalására is buzdíthatna. Ilyen körülmények között a „független újság” vagy a „független gazdaság” kifejezések nem egyebek, mint demagóg kijelentések, valóságalapjuk pedig nincs.

j) Az ország lakossága állandóan csökken, évente átlagosan 0,25 százalékkal (1990–2001 között). Legfájdalmasabb a szaporulat oldalon (0–14 év) tapasztalt óriási kiesés. A lakosság fogyásával egy időben azt is megdöbbenve tapasztaljuk, hogy egyre többen térnek vissza a földműveléshez, mint egyedüli életlehetőséghez. 1990-ben a lakosság 28,2 százaléka élt földművelésből, 2002-ben már 35,7 százalék volt kénytelen ezt az utat követni. Ez az adat figyelmeztetően tárja eléink gazdasági visszafejlődésünk szomorú útját. Gondoljuk csak végig, hogy 2000-ben, a 15-ös EU-ban átlagosan a lakosság 4,5 százaléka élt a mezőgazdálkodásból. Romániában a munka társadalmi produktivitása 1998-ban 4185 eurót ért, szemben az EU-val, ahol ez az érték 47 717 eurót tett ki.

k) Ugyancsak a gazdasági visszafejlődés jele, hogy az egészségre Romániában nem áldoznak. 1998-ban a gyógyszerkeret lakosonként 16 dollárt, miközben Szlovéniában 175, Csehországban 80 és Magyarországon 77 dollárt tett ki.

l) A kisvállalatok mintegy 35–40 százalékot tesznek ki a gazdaság egészében, és ez a réteg mindössze „túlélési gazdaságot” jelent, amit előállítanak, az a fogyasztás elveihez, nem pedig a piac igényeihez igazodik. A néhány, gazdaságilag életképesnek nevezhető vállalkozást megnyomorítja a viszonylag

magas adó, illetve a forgótőke hiánya. Ahol pedig nincs erőteljes, versenyalapú kínálat, ott csak az infláció uralkodhat.

m) Piacgazdaságunk beteges, gyengélkedő volta miatt, az intézményrendszer fejtelensége miatt nap mint nap szembe-sülnünk kell a vállalkozók (ebben egységes az állami és magánbefektető) legváltozatosabb menekülési technikáival: vagy csak a túlélésre összpontosítanak, vagy minimális nettó előnyeiket óvják, netán csekély profitjaikat próbálják megszerezni.

n) Döbbenetes az alábbi adatsor a Világbanktól: 1997–2002 között Romániában az egy főre jutó külföldi befektetések értéke 56 dollárt tett ki, míg Bulgáriában 79-et, Észtországban 249-et, Csehországban 520-at, Magyarországon 179-et, Lettországon 142-öt, Litvániában 149-et, Lengyelországban 148-at, Szlovéniában 282-öt és Szlovákiában 325-öt. Románia éppen azért marad ennyire le a többi átmeneti gazdasággal küzdő ország mögött, mert nálunk a konkurencialapú gazdaság nagyon a háttérben marad.

A működő piacgazdaság megjelölés épp az előző ellenérvek hatása alatt omolhat össze, amely jelzésértékű, hogy mennyire törekeny a működőképesség. Véleményem szerint a versenyképesség az, amelyen keresztül mindannyian kiteljesíthetjük életünket, de ez csakis akkor sikerülhet, ha tudatosan felvállaljuk az élet alapvető szabadságjogait és kötelességeit a demokratikus társadalmi berendezkedésben.

(Szabó Géza fordítása)

Magyar vállalati versenyképesség az Európai Unióban

TÖRÖK ADÁM

Az Európai Unió felzárkózási erőfeszítéseinek 2000–2010 közötti Lisszaboni Programja az első egyharmadnyi idő alatt szinte alig hozott kézzelfogható eredményeket. Valószínű, hogy az eredeti célkitűzések túl ambíciózusak voltak, és kidolgozóik túlbecsülték az EU versenyképességi tartalékait. Mégis, a 2004-gyel kezdődő 6–7 éves időszakban ez a Program fokozott mértékben válik az uniós részpolitikák, a szabályozási változások és a makrogazdasági, illetve a szociális teljesítmények mércéjévé. Ezt a mércét Magyarországgal szemben is alkalmazni fogják, tekintet nélkül arra, hogy a közép-kelet-európai csatlakozó országoknak számos területen először az EU átlagához mért jókora lemaradásukat kell behozniuk. A magyar vállalati szfé-

ra versenyképességének alakulása tehát most már nemcsak magyar ügy, s ha a magyar vállalatok romló versenykörnyezete rontja a gazdaság teljesítményét, ezt az Európai Unió nem fogja kompenzálni. A magyar gazdaság versenyképességének összehasonlítására egyre inkább az EU-beli mércét fogják alkalmazni. Ezt Magyarország a csatlakozáskor vállalta is, illetve az Európai Unió csak olyan országokat ítél csatlakozásra alkalmasnak, amelyek képesek az EU egységes piacán a versenyképességi nyomás elviselésére.

A magyar vállalatok versenyképességének elemzésére az elmúlt években több tanulmány született, de most egy újabb, a Magyar Vállalatgazdasági Kutatásokért Alapítvány, a GKI Gazdaságkutató Rt. és az MTA-BDF Regionális Fejlődéstani és Mikrointegrációs Kutatócsoport együttműködésében, a Gaz-

dasági és Közlekedési Minisztérium felkérésére 2004-ben végzett vállalati versenyképességi felmérés főbb eredményeit ismertetjük. A felmérésben mintegy 2500 általános kérdőívvel megkérdezett, 200 részletes kérdőívvel felmért és 80 mélyinterjúval feltárt magyar vállalat szerepelt.

A magyar vállalati szféra kibontakozásra alkalmas része

A magyar vállalatok bizonyos dimenziókban sokkal jobb teljesítményt mutatnak az átlagnál. Ilyenek például:

- a regionális dimenzióban az északi, különösen északnyugat-magyarországi cégek;
- a tulajdoni dimenzióban a külföldi tulajdonú vállalatok;
- a szektorális dimenzióban a távközlés, a gépipar, az idegenforgalom és több más szolgáltatás piacának szereplői;
- a méret szerinti dimenzióban a nagyobb vállalkozások;
- piacorientáció szerint exportorientált piaci szereplők;
- a vállalati magatartás alapján tekintve pedig a K+F-et végző, jelentősebb kül- és belföldi partneri hálózattal rendelkező, banki hitelekből is gazdálkodó, aktív stratégiát kidolgozó, a piaci folyamatokat szorosan és alaposan nyomon követő cégek.

A felmérések tanúsága szerint ezekben a dimenziókban nemcsak a teljesítmények jobbak, hanem általában a kibontakozási lehetőségek is kedvezőbbek. Valójában a magyar vállalati szféra bizonyos fokú kettészakadását tapasztaltuk, mert a valamilyen tekintetben kedvező paraméterekkel jellemezhető vállalkozások paraméterei általában más tekintetben is jók.

Széles vállalati körben látjuk a jeleit nemcsak a helyben járásnak, hanem kifejezetten a lecsúszásnak és a rövid távú fennmaradási gondoknak is. Itt sokszor nem is az eladósodás vagy a piacvesztés a fő probléma, hanem a jelentősebb mértékű elszigeteltség a korszerűsítést szolgáló erőforrásoktól, a K+F-től, a nemzetközi piaci információktól, a friss tőke forrásaitól, az elvben elképzelhető gazdasági partnerektől, de még a kormányzattól és a politikai szereplőktől is.

A magyar vállalati szférában egyes pontokon elképesztő dualitást tapasztaltunk az EU piacain egyenrangúnak tekintett, versenyképes piaci szereplők (amelyek közül nem kevesen spanyol, görög, portugál, cseh és szlovén cégekkel is sikerrel veszik fel a piaci küzdelmet) és olyan vállalkozások között, amelyek kifejezetten „helyi érdekűek”. Ők a magyar gazdaság piaci integrációjának előrehaladásával valószínűleg eltűnnek a piacról.

Ezek a vállalatok:

- nem tudnak megküzdeni a külföldi piacokon tapasztalt kereskedelmi akadályokkal rossz termékszerkezetük, a külföldi piacműködés szabályainak és szokásainak minimális ismerete és kormányzati kapcsolataik hiánya miatt;
- minimális, illetve elavult ismeretekkel rendelkeznek

termékeik piaci fogadtatásáról és vevők igényeiről (az „ügyfélközpontú menedzsment” követelményeiről például közülük sokan aligha hallottak);

- nem tudnak pályázatokat írni, de még a pályázati rendszerek alapvető sajátosságaival sincsenek tisztában; és
- híján vannak olyan alapvető, a modern üzleti szakirodalomban leírt – és a modern piacgazdaságok gyakorlatában általában nélkülözhetetlennek tekintett – vállalati funkcióknak, mint a marketing, a stratégiai tervezés vagy a korszerű technikákat alkalmazó pénzügyi menedzsment.

A könnyűiparban, az élelmiszeriparban, az építőiparban és az önkormányzati szolgáltató vállalatok körében találhatunk számos ilyen céget. Némi iróniával ők különösen „fejlődőképesnek” tekinthetők, hiszen sok funkciójuk szorul komoly javításra. Eddig azért tudtak fennmaradni, mert a magyar piacon nagyszámú olyan kisebb szegmens maradt az európai versenytől viszonylag elzárt, amely nem is volt különösebben ismert a külföldi versenytársak számára, a csatlakozás előtt esetleg még védték bizonyos adminisztratív szabályok, és a magyar vevők is folyamatosan érdeklődtek irántuk.

A magyar gazdaságpolitikának fel kellene figyelnie arra a tényre, hogy a gazdasági átalakulás első 15 éve után is jócskán fennmaradtak az európai piacon feltétlenül versenyképtelen vállalatok, mert a magyar piac tényleges védettsége csak igen lassan csökkent az importliberalizáció, majd az EU-val kötött Európa Megállapodás nyomán bevezetett iparcikkimport-vámmentesség miatt.

A tisztességtelennek mondott versennyel szembeni érzékenység foka észrevehetően magasabb a hazai tulajdonú és a kisebb cégeknél. Valószínűnek tekinthetjük, hogy számos magyar gazdasági szereplő csak az utóbbi években szembesült valódi versennyel, s emiatt az Európában már régen (Amerikában pedig még sokkal hosszabb ideje) megszokott agresszívabb piaci magatartási formákat nem tekinti elfogadhatónak.

A feltérképezett magyar vállalatok pénzügyi helyzete és technológia-ellátottsága szoros kapcsolatban van tulajdonosi háttérükkel. Belföldi hitelfelvételi lehetőségeik kedvezőbbek, mint magyar tulajdonú versenytársaik hasonló lehetőségei, hiszen tulajdonosaik tőkeereje jobb garanciát jelent a bankoknak. A korszerű technológiákat gyakran készen kapják anyavállalatuktól, így pedig nem is kényszer számukra a magyarországi kutatás-fejlesztés. Míg a lemaradással küzdő piaci szereplők jó része rövidtávon nem is tud foglalkozni a K+F ügyeivel, ez a „jól szituált” vállalati csoport sok olyan céget tartalmaz, amely számára a K+F egyáltalán nem létkérdés.

További fontos csoportképző ismérv az áttekintett több ezer vállalat között, hogy a fejlett országokban is versenyké-

pes termékek és szolgáltatások aránya a vállalati méret növekedésével párhuzamosan emelkedik.¹

Ez a jelenség az iparban és a kereskedelemben egyértelműen kimutatható, s az építőiparban igen erőteljesen van jelen (ez utóbbi szektorban a nagyvállalatok csaknem kétszer akkora arányban számoltak be versenyképes produktumok meglétéről, mint a kicsik), a szállítás-távközlés és a szolgáltatások területén viszont nem jellemző.

Eszerint a nagyobb vállalatok csoportja a leginkább „fejlődőképes”, de ebből nem kell rögtön a KKV-k viszonylagos „fejlődőképtelenségére” következtetni. A fejlett országokban is versenyképes termékek és szolgáltatások ugyanis sokszor a KKV-k beszállítói közreműködésével jönnek létre, azaz az utóbbi cégek megfelelő teljesítmény esetén sem szembesülnek feltétlenül közvetlen módon a legigényesebb piacok versenyképességi mércéjével.

Végül a fejlődőképesség nemzetközi háttere is említést érdemel, mert ez csak áttételesen jelent meg a vállalati válságokban. A világgazdaság kereskedelmi, technológiai és pénzügyi folyamatai alapján bizonyos iparágak vállalatai előtt eleve jók a fejlődési perspektívák. Ilyen például a gyógyszeripar, a távközlési és az informatikai szektor, továbbá nagy valószínűséggel az idegenforgalom.

Ezek a szektorok nemzetközileg akkor is ígéretesek, ha a gyógyszeriparban a finanszírozási gondok, az idegenforgalom területén pedig az időről-időre fellobbanó terrorfenyegetések átmenetileg ronthatják a kilátásokat. A gyógyszeripar hosszú távú keresletnövekedésének egyik fő tényezője a népesség elöregedése a fejlett országokban. Az idegenforgalom pedig a világ felzárkózó országainak gyorsabb életszínvonal-növekedése és a határok kinyílása miatt marad dinamikus ágazat Európa egészében és külön Magyarországon is.

A vállalati tevékenység megerősítésének fontosabb területei

Szinte nincs olyan funkciója a magyar vállalatoknak, ahol a felmérés szerint ne mutatkoznának gyenge pontok. A kilencvenes évek eleje óta tapasztalható, hogy a magyar vállalatok jelentős része technikai értelemben gyorsabban korszerűsödött, mint amennyire alkalmazkodni tudott a valódi versenyipiaci magatartási követelményekhez. Sok esetet regisztrálhattunk, ahol a vállalatvezetők nem a források, hanem az ismeretek hiányában hagyják ki a vállalatműködés egyre inkább elengedhetetlen korszerűsítési lehetőségeit. Gyakori tapasztalat az is, hogy a vállalati vezetők korábban bevált receptekre, megérzésekre támaszkodnak a korszerű elemzési eszközökkel alátámasztott stratégiai gondolkodás helyett.

Az összkép tehát nem javul a szükséges mértékben, de

több esetben megfigyelhetőek ciklikus mozgások, amelyek a konjunktúrával, illetve a gazdaságfejlődés hullámhegyeivel és hullámvölgyeivel is bizonyos összhangot mutatnak. Ilyen például a vállalati stratégiai gondolkodás jellege – ott a fellendülő konjunktúraciklusok és az engedékenyebb gazdaságpolitikai szakaszok idején jönnek előtérbe az offenzív elemek.

Krónikusan és igen széles körben gyenge pontnak látjuk viszont a marketinget, szélesebb értelemben a piaci stratégia megalapozását és kidolgozását, valamint a kutatásfejlesztést. Eléggé széles kört jellemez a pénzügyi autarkia, azaz a túlságosan saját forrásokra támaszkodó vállalati pénzügyi és fejlesztési politika. Ennek persze oka lehet a megfigyelési időszakra jellemző, európai összehasonlításban magas kamatszint, illetve a magyar bankok nem kevés interjúban szóvá tett nem-kooperatív viselkedése a hitelt kérő cégekkel szemben.

Ez ugyanakkor egyoldalú vállalati nézőpont, amelynél néha nem teljesen megalapozott módon alkalmaznak nyugat-európai összehasonlítást vagy hivatkozásokat. A fejlettebb országokban ugyanis több évtizedre visszatekintő kapcsolatrendszerek állnak fenn a bankok és ipari partnereik között. A pénzügyi biztonságérzetét tovább növeli a sokkal magasabb fokú üzleti etika, a jogrendszerek kevesebb kibúvója, valamint – kivált a német jogrendszerű országokban – az intézményes lehetőség arra, hogy egy cég bankja (akkor is, ha nem tulajdonos) helyet kapjon az igazgatóságban vagy a magyarországiaknál például Németországban sokkal több joggal felruházott, de arányosan nagyobb felelősséget is viselő felügyelő bizottságokban.²

Az erősítést kívánó pontok felsorolása előtt még egy meglepő „üzenetre” kell felhívni a figyelmet, ez pedig a számos vállalatnál kifejtett álláspont arról, hogy gyengének tartják politikai és kormányzati kapcsolataikat. Lehet, hogy ez a panasz sok cégnél csak azt tükrözte, hogy versenytársaik éppen sikeresebbek náluk a politikai kapcsolatépítésben, és átmenetileg mellőzve érzik magukat. Ennek ellenére feltűnő három körülmény.

Az egyik politológiai közhelynek számít a 2000-es évek elejének Magyarországon, mégis érdekes, hogy eléggé széles vállalati kör utal rá sajátos nézőpontból: ez a gazdaság úgynevezett „átpolitizáltsága”. A felmérésekből nem közvetlenül ennek a ténye derül ki, hanem inkább az, hogy sok vállalat ezt a helyzetet elfogadja, és a maga módján igazodni is kíván hozzá (más szóval: nem akar kimaradni belőle). A magyar gazdaság elemi érdeke, hogy ez ne váljék széles körben érvényes magatartási mintává. Ugyanis ha így történik, akkor a fejlett világ rossz példái (mint a korábbi kereszténydemokrata korszak olasz korrupciós gyakorlata és az osztrák gazdaság

„kétpárti” jellege) terjedhetnek el Magyarországon.

Hasonlóan veszélyeket rejthet magában, hogy sok vállalat azonosnak vagy egymáshoz nagyon közelinek tartja a politikát és a kormányzati munkát. Ebben szerepe lehet a szakapparátusokról kialakított véleménynek, de éppen a kormányzat napi szakmai munkát végző részének lenne érdeke, hogy tegyen valamit e tévhit felszámolása érdekében.

A harmadik feltűnő elem pedig, hogy a gyakori vélekedés, talán közhit ellenére a politika még nincs igazán jelen széles körben a magyar gazdaságban, különösen nem a kisebb vállalatoknál. Nem tudjuk, hogy a vállalatok valóban keresik-e a kapcsolatot a politikával, vagy csak közeledést várnak a politikai szereplőktől. Ez a felmérési tapasztalat utalhat arra is, hogy a politikai erők nem tartják különösebb érdeküknek a kapcsolatépítést a pénzügyileg gyengébb gazdasági szereplőkkel, és még nem ismerték fel eléggé, hogy a gazdasági szférától nemcsak anyagiakban várhatnak támogatást cserébe azért, hogy kiállnak érdekeikért a kormányzati és az önkormányzati szerveknél, illetve a parlamentben.

A továbbiakban felsoroljuk a vállalati működés olyan gyenge pontjait, amelyek a felmérés, de egyéb saját tapasztalataink szerint is komolyabb versenyhátrányt okoznak:

Stratégiaalkotás: a stratégiai gondolkodás számos vállalatnál egyszerűen hiányzik. Ahol pedig megvan, ott sokszor a szükségesnél sokkal defenzívabb és passzívabb jellegű.

Oktatás-képzés: a vállalatok többsége nem ismeri a munkaerő minőségének gyors javítására és ismereteinek korszerűsítésére alkalmas képzési programokat. Sok vállalatvezető nem tudja, hogy a felső- vagy a szakoktatásban megszerezhető formális szakképzettség csak az első lépés a valóban versenyképes munkaerő-állomány kialakítása felé, és az igazi munkaerőpiaci értéket a formális szakképzettség + munkahelyi tapasztalat + rendszeres továbbképzés hármasa tudja megteremteni.

K+F: a magyar vállalatok nagy részének ez kifejezetten csökevényes, gyakran nem is létező funkciója. Valóban említésre méltó, nemzetközi méretekben is rangos vállalati K+F Magyarországon csak néhány nagyvállalatnál folyik, elsősorban a gyógyszeriparban, valamint újabban egyes elektronikai, villamosipari és járműipari multinacionális cégek magyar kormányzati segítséggel létrehozott kutató-fejlesztő központjaiban. A kis- és középvállalati szféra vagy egyáltalán nem folytat modern értelemben vett K+F-et, vagy pedig bizonyos technológia-alkalmazási tevékenységeket végez ilyen címen.

Marketing: a modern marketing-módszerek ismeretének

és így alkalmazásának széles körű hiánya csak az egyik gond. Sok vállalatnál nincs is marketing-szervezet: számos interjú szerint a marketing-feladatokat „szükség esetén” rábízzák más munkakörű alkalmazottakra. Ebből pedig az következik, hogy a marketing-szempontrú vállalatműködési modell az esetek nagy részében még vágyálomnak sem tekinthető.

Információszerzés: sok cég nem használ írott és elektronikus szakirodalmi forrásokat, s még sokkal kevesebben dolgoznak külföldi forrásokból megszerzhető információkkal. Folyamatosan működő piaci információs rendszerekre pedig csak nagyvállalatoknál, illetve külföldi tulajdonú cégeknél látunk példákat.

Finanszírozás: a vállalatok adósságállománya az elmúlt években ismét emelkedni kezdett, és a kilencvenes évek eleje óta igen ritka körbetartozás vagy „sorbanállás” jelensége ismét előtérbe került. Ugyanakkor az eladósodás elkerülése nem kiemelt stratégiai prioritás a legtöbb cég számára. Mindez úgy történik, hogy sok, főleg kisebb cég még mindig idegenkedik a banki finanszírozástól, azaz a vállalati eladósodás mögött részben feltétlenül a vevői tartozás növekedése áll.

Pályázatírás és pályázati tevékenység: a magyar vállalkozások EU-tagsághoz való alkalmazkodásában ez is kritikus pont. Sok cégről derült ki, hogy vezetőik még a pályázati rendszerek lényegét sem értik, sikeres pályázatok elkészítésére pedig teljesen képtelenek. Ez a helyzet nemcsak azért tarthatatlan, mert egyébként megszerzhető források tömege nem kerül be a magyar vállalatok, illetve az infrastruktúra fejlesztéseinek finanszírozásába. Mindez pedig azért is veszélyes, mert az a vélekedés terjedhet el a magyar vállalati világban, hogy az Európai Unió csak forrásokat szív el a magyar gazdaságból, és a hazai szereplőket szorítja ki a piacokról, de nem ad ezért eleget cserébe. A magyar kormányzati pályázatok írására való alkalmatlanságra pedig könnyű mentség lehet a vélt vagy valós politika-függőség az állami adminisztrációban.

Nemzetközi kapcsolatok: ezek hálózata csak a nagyobb cégeknél épült ki megfelelő módon, különösen természetesen a külföldi tulajdonú vállalkozásoknál. Gyakori tapasztalat a kisebb és közepes cégeknél, hogy a külföldi partnerek hiánya mellett a külföldi piaci igényeket sem ismerik.

A magyar vállalati működésben egyelőre tehát sok gyenge pontot találtunk a versenyképesség szempontjából. Általában ezek a gyengeségek jellemzőbbek a kisebb, a hagyományos ágazatokban működő, belföldi tulajdonú és az elmaradottabb déli, délkeleti régiókban regisztrált vállalkozásokra.

1 A 250 fő feletti nagyvállalatok 15 százalékponttal magasabb arányról számoltak be, mint az 50 fő alatti kisvállalkozások.

2 A magyar gazdasági jog egyik ilyen – nyugat-európai szemmel szinte hihetetlen – furcsa pontja például, hogy a felügyelő bizottsági tagok nem minősülnek a vállalatok vezető tisztviselőinek. Nem befolyásolja karrierjüket a vállalkozás csődje vagy felszámolása sem.

Versenyképesség a gazdaságban

COLTEA TIBOR

A versenyképesség vitatott gazdasági fogalom, több szakember kétségbe vonja mérhetőségét és definiálhatóságát. Amennyiben elfogadjuk azt a szélsőséges nézetet, hogy a versenyképességet se meghatározni, se mérni, se összehasonlítani nem lehet, akkor kétségbe vonjuk magát a fogalmat. Márpedig ha a reál piactudományokban vállalkozások versenyeznek egymással, illetőleg a világgazdaság keretein belül országok versenyeznek egymással, számomra eléggé egyértelmű, hogy a létező verseny eleve determinálja és szükségessé teszi a versenyképesség létét.

Való igaz, hogy a versenyképesség mind makroszintű, mind mikroszintű meghatározása bonyolult kérdés. De ez nem lehet indok arra, hogy ne foglalkozzunk vele, különös tekintettel a kérdés időszerezésére a közép-európai régió szempontjából és ugyanakkor Románia szempontjából is. Régióink és országunk szempontjából a modernizáció és a felzárkózás kulcskérdés: hogyan lehet felzárkózni egy fejlettebb gazdasági régióhoz? Erre a kérdésre nem igazán lehet más választ adni, minthogy versenyben kell utolérni a gazdaságilag fejlettebb országokat. Ha pedig versenyezni akarok valakivel, akkor ennek a versenynek a kimenetele egyértelműen a versenyképesség függvénye.

a) Összefüggés a makroszintű versenyképesség és egy ország növekedési kilátásai, valamint felzárkózási esélyei között

- A XX. század második felében fokozatosan növekedett a különbség Közép- és Kelet-Európa (a volt szocialista országok) gazdasági teljesítménye és a fejlett világ országai között az utóbiak kárára.

- Ezért az 1989/1990-es rendszerváltás után előtérbe került a modernizáció és a felzárkózás mint térségünk legfontosabb problémája.

- A felzárkózás egy integrálódó Európában és egy globalizálódó világgazdaságban elképzelhetetlen verseny nélkül.

- A versenyben egy nemzetgazdaság vagy vállalat teljesítményét a versenyképessége határozza meg.

b) Miért aktuális kérdés Románia számára a versenyképesség?

Válaszom: legalább a következő öt szempont miatt:

- Az EU-hoz csatlakozni szándékozó országok, így Románia számára is kötelező a koppenhágai kritérium (European

Council 2001), miszerint „a tagjelölteknek állniuk kell a közösségen belüli versenyt”.

- A 27-ek (25 uniós tagállam + 2 csatlakozásról tárgyaló) közül, az országértékelések alapján, Románia az utolsó helyen áll, mind a makrogazdasági mutatók, mind a versenyképesség szempontjából.

- Románia az idén be akarja fejezni a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val. A csatlakozás várható időpontja 2007.

- A román gazdaság több évi visszaesés és stagnálás után 2001-től dinamikus fejlődési pályára állt.

- Készül a 2007–2010-es évekre szóló Nemzetközi Fejlesztési Terv, melynek egyik alapeleme az ország versenyképességének javítása.

A 2007-ben várható csatlakozás után Románia bekerül egy olyan fejlett gazdasági régióba, ahol nem létezik belső piacvédelem, és így nagyon kemények a feltételek. Sajnos a mai rangsorok alapján a 27 jelenlegi és a 2007-ben csatlakozó országok közül Románia a gazdasági teljesítménye alapján az utolsó között lesz. Tehát értelemszerűen az lehet az ország középtávú célkitűzése, hogy felzárkózzon az uniós középmezőnyhöz. Az Európai Unió maga is versenyhátrányba került az elmúlt évtizedben az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, ebből kifolyólag az Európai Unió számára is kulcskérdés, hogy milyen mértékben tudja érvényesíteni azt a gazdasági és technológiai potenciált, amelyet a maga 500 milliós lakosával jelent a mai világgazdaságban.

De próbáljuk meg – még ha nem is olyan könnyű feladat – meghatározni a versenyképességet mint fogalmat.

c) A versenyképesség mint fogalom meghatározása

- A Román Értelmező Szótár (DEX) a következőképpen írja le a versenyképességet: „a versenytársakkal való megméretetésre felkészült”. A közgazdasági szakirodalomban nem találkoztunk általánosan elfogadott definícióval.

- Samuelson a versenyképességet makroszinten, mint országok között folyó kompetíciót határozza meg, amelynek célja a mind nagyobb világpiaci részesedés megszerzése.

- Chikán szerint a nemzetgazdasági versenyképesség a gazdaság azon képességét jelenti, hogy a nemzetközi kereskedelem támasztotta követelményeknek megfelelően úgy képes létrehozni, termelni, elosztani és/vagy szolgáltatni termékeket, hogy közben saját termelési tényezőinek hozadéka növekszik.

Versenyképes az a vállalat, amely tartósan képes a versenytársakénál kedvezőbb minőség, idő és költség kritériumoknak

eleget tenni, miközben a nyeresége lehetővé teszi a tartós működőképességet.

Nekem a Chikán Attila-féle meghatározás tetszik a legjobban, ő lényeges dolgokat emelt ki, például a vállalati verseny esetében azt a tényt, hogy a jó minőségű termékeket határidőre kell előállítani, és talán még ennél is fontosabb, hogy az egyéni termékre eső önköltség szempontjából jobbnak kell lenni a versenytársaknál. Még ez sem elegendő, ti. ugyanakkor profitot kell termelni, mivel a profit a beruházásoknak az elsődleges forrása, és egy magáncégnek normális körülmények között az a célja, hogy közép- és hosszú távon megmaradjon és fejlődjön.

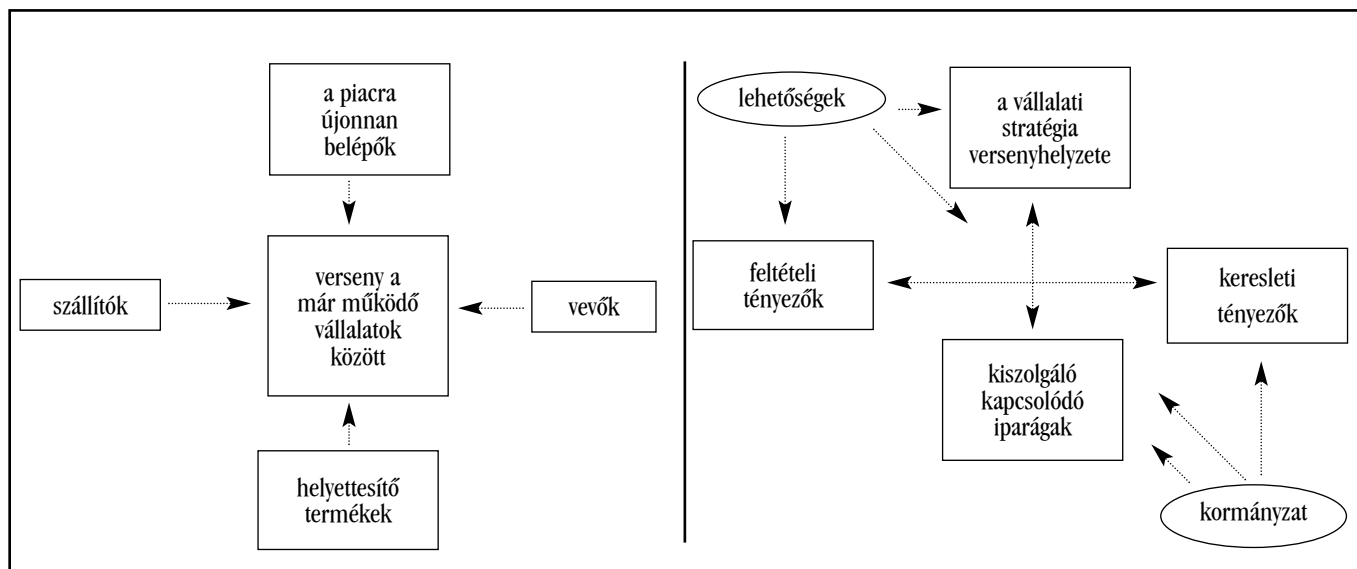
Tudományos osztályozás szempontjából a versenyképességet a következőképpen közelíthetjük meg:

d) A versenyképesség különböző megközelítése

- A verseny és versenyképesség fajtái:
  - makroszintű (országok vagy régiók közötti);
  - ágazati szintű;
  - mikroszintű (vállalatok közötti).

Pragmatikus kérdés: jelen pillanatban kivel van versenyben Románia makrogazdasági szinten?

• A mikro- és makroszintű versenyképesség fő tényezői (Porter-féle modell):

e) Kivel versenyez Románia makroszinten?

- Általános megközelítés: egy globalizálódó világban minden ország potenciális versenytárs.
- Pragmatikus megközelítés:
  - a legfejlettebb országokkal (AEÁ, Japán) reménytelen a versenyt felvenni;

– a harmadik világ gyengén fejlett országai nem versenytársak;

– a fő vetélytársak az EU jelenlegi tagországai és a csatlakozni szándékozók.

Középtávon szerencsés volna utolérni Csehországot, Lengyelországot, Magyarországot, Szlovákiát. Hosszú távon el kellene érni az EU 75%-os átlagos fejlettségi szintű országait. Az EU kohéziós támogatási rendszere arra épül, hogy csak a 75% alatt teljesítő régiók kapnak felzárkózási pénzalapot, a többiek viszont nem. Az újonnan csatlakozott országok kevés olyan régióval rendelkeznek, amelyek fejlettségi szintje meghaladja az EU-s fejlettségi szint 75%-át. Ilyen például Prága és Budapest régiója.

f) A versenyképesség összetevőiről

• A versenyképesség komplex fogalom, amelybe a termelésre vonatkozó mutatószámok mellett beleértendő a jogrend, a fizikai, kereskedelmi és pénzügyi infrastruktúra, a logisztika, a humán szféra, az államigazgatás, a környezetvédelem, a társadalmi és politikai stabilitás, a belső és külső biztonság.

• Makroszintű összehasonlításoknál a versenyképesség kritériumai közé sorolandó:

- a nemzetközi kapcsolatokban való nyitottság (openness),
- a kormányzati politika minősége (government),
- a pénzügyi szolgáltatások színvonala (finance),
- a kutatás és fejlesztés hatékonysága (technology),

- az infrastruktúra fejlettsége (infrastructure),
- a vezetésmenedzsment (management),
- a közösségi intézményi rendszer (institutions),
- a munkaerő hatékonysága (labour).

Száz évvel ezelőtt az iparilag fejlett országoknál az volt a verseny meghatározó kritériuma, hogy ki gyárt több acélt, ki tud

több és jobb minőségű terméket előállítani. A poszt-indusztriális társadalomban ez alaposan megváltozott, a legfejlettebb országok esetében a gazdaságot a szolgáltatási szektor dominálja. A szolgáltatási szektor ugyanakkor az egyik legkevésbé hatékony és termelékeny a különböző gazdasági szektorok között. Ha úgy akarjuk egy ország teljesítményét növelni, hogy közben a szolgáltatások arányát is növeljük, eleve egymásnak ellentmondó tendenciákkal kell számoljunk. Ugyanez a helyzet a kis- és közepes vállalatok kérdését illetően. Egyesek szerint ez a szektor gazdaságilag meghatározó, mások szerint elhanyagolható tényező. Mindkét félnek igaza van. A nagyszámú kis- és közepes vállalat együtt nagy volument állít elő, de nem ebben a szektorban állítják elő a csúcstermékeket, és nem itt születnek meg az új technológiák és az új termékek.

Nálunk az 1989 után indult nagyszámú kis- és közepes vállalkozás nem tudott megfelelő tőkét felhalmozni, nem tud megfelelő összeget fordítani a humán erőforrás képzésére, gyakorlatilag mi egy gyengén fejlett kis- és közepes vállalati szektorral akarunk versenyezni olyan országokkal, ahol ez a szektor hosszú ideje létezik és egy közepes fejlettségi szintet ért el.

g) A versenyképesség mérése

- A versenyképesség mérésére jelenleg nincs egy egységes kritériumrendszer.
- Megközelítéstől függően, különbözőképpen lehet a versenyképességet meghatározó mutatókat csoportosítani.

1. Makroszemléletű mutatók

- makrogazdasági környezet (stabilitás, hitelminősítés, állami szerepkör);
- technológiai index (innováció, technológiai transzfer);
- közösségi intézmények (jogi szabályozás, szerződéses felelősség, korrupció).

2. Mikroszemléletű mutatók

- mikrogazdasági környezet;
- üzleti környezet (infrastruktúra, munkaerő-ellátás, tőkepiac, fizetőképes kereslet);
- kereskedelmi társaságok működése és jövőképe (termelési mutatók, piaci részesedés, menedzsment, K+F).

3. Külgazdasági képzett mutatók

- egységérték (unit value);
- minőségi részarány (revealed quality elasticity);
- magas jövedelemtartalmú termékárny (position in price segments).

4. Az EU-ban alkalmazott komplex mutatók

- a GDP változatlan áron számolt növekedési üteme;
- munkatermelékenység szintje (ezer ECU/foglalkoztatott);
- feldolgozóipar reálértéken számolt termelés-növekedése;
- nemzetgazdasági szintű K+F ráfordítás a GDP %-ában;
- K+F ráfordítás a feldolgozóipari bruttó hozzáadott-érték százalékában;
- találmányok, szabadalmak, szakmai publikációk 1 millió lakosra jutó értéke;
- oktatási kiadások értéke a GDP %-ában;
- új diplomások aránya a 20–29 éves népességből;
- aktív keresőkből az utóképzésben (második diplomát adó átképzésben) résztvevők aránya;
- informatikai és távközlési célú kiadások a GDP %-ában;
- a high-tech területen dolgozók aránya az aktív keresők százalékában;
- a high-tech tevékenységek hozzáadott értéke a GDP százalékában;
- kereskedelmi integráció mértéke (külkereskedelmi forgalom a GDP százalékában);
- strukturális változások (gazdaságszerkezeti átalakulás) üteme.

Ugyancsak ellentmondást hordoz magában az Európai Unió máskülönben jogos elvárása a környezetvédelmi beruházásokra vonatkozóan. Sajnos a termelőszektorban szükséges környezetvédelmi beruházások önköltségnövelő tényezők, amelyek magvalósítása esetében a romániai vállalat versenyhátrányba kerül azokkal az uniós vállalatokkal szemben, amelyek ezeket a fontos beruházásokat hosszú évtizedek alatt hajtották végre. Romániából jelen pillanatban 2 000 000 ember dolgozik az Európai Unióban vendégmunkásként, közülük sokan magasan képzett szakemberek. Felmerül a kérdés: ilyen körülmények között hogyan tudja Románia növelni munkaeleje képzettségi szintjét, illetve a munkaerő hatékonyságát? Ez persze nem csak hazai probléma, a szakemberek elvándorlása Nyugat-Európában is létező jelenség, itt az agyelszívó szerepet az Amerikai Egyesült Államok tölti be. Nálunk a jelenség drámai méreteket ölt, tudniillik a jelentős jövedelmi szintek közötti különbség miatt tőlünk a közepesen képzett munkaerő is Nyugatra vándorol, beleértve az erdélyi magyarságot is. Ez a jelenség egyéni szinten magyarázható, társadalmi szinten kevésbé elfogadható, versenyegközelítésben pedig olyan, mintha egy futballcsapattól elvárnánk, hogy megnyerje a Champions League-t III. és IV. osztályú játékosokkal.

Összefoglalásként elmondható, hogy a maga ellentmondásossága és bonyolultsága ellenére a gazdasági verseny létező fogalom, makroszinten vannak sikeresen versenyző országok, mikroszinten vannak sikeresen versenyző vállalatok. Természetesen egy versenyben mindig kevesen vannak az élen, so-

kan a középmezőnyben, illetve a sor végén kullogók között. Innen származik az a többségi vélemény, hogy győzni nehéz vagy éppenséggel reménytelen. De vannak ellenpéldák: léteznek egy Finnország vagy egy Írország példája, amelyek azt bizonyítják, hogy egy alacsony szintről induló ország is képes rövid idő (15–20 év) alatt feljutni a legjobbak közé. Márpedig ha egy országnak sikerült felzárkózni, ez azt jelenti, hogy a pesszimista hozzáállás ehhez a kérdéshez hamis. Az egész közép-kelet-európai régió egyik nagy gondja éppen az, hogy igazából nem szeretünk a sikeresekkel foglalkozni, legyen az egy ország vagy vállalkozás. Ha megvizsgálánk, hogyan csinálja XY cég azt, hogy már évek óta kimagasló eredményeket ér el hatékonyság, termelékenység, profitabilitás szempontjából, ebből sokat tanulhatnánk. Ha megvizsgálánk, mit és hogyan csinált Írország, hogy 15 év alatt kitört a gyengén fejlett országok közül és sike-

rült feltornászni magát az uniós országok élvonalába, ebből is sokat lehetne tanulni. Ha ezeket a tényeket behatóan és objektíven megvizsgálánk, valószínűleg konkrét válaszokat kapnánk a vívódásainkra, merthogy a sikeresek valamit jobban csinálnak, mint mi, az átlagosan teljesítők.

A pozitív jelenségek mögött sok esetben egyszerű, kézzelfogható dolgok rejlenek. A baj a mi emberi tulajdonságaink között keresendő. Nem szeretjük, ha valaki jobb, mint mi, mert akkor evidenssé válik, hogy az én teljesítményem gyenge. Ha valaki elmondja, hogy többet kellene dolgozni, precízebben kellene hozzáállni a feladatokhoz, korábban kellene felkelni és bemenni dolgozni, ezek nálunk nem túl népszerű gondolatok. Csakhogy meggyőződésem, hogy ezekben az apró dolgokban rejlik egy vállalat vagy akár egy ország kiemelkedő teljesítménye.

A munkatermelékenység mint a versenyképesség meghatározó tényezője

MILOTAI ANIKÓ

A versenyképesség fogalma a világgazdasági verseny erősödésével, a nemzetgazdaságok nyitottságának folyamatos növekedésével egyre inkább a gazdaságok átfogó minősítésének, teljesítménymérésének eszközévé válik. A versenyképesség komplex fogalom, vitatott, hogy milyen kritériumok és tényezők alapján definiálják. Mindenki használja a fogalmat, valójában azonban nincs egyetértés arra vonatkozólag, hogy mit is jelent: egyszer a piaci teljesítmény mutatójaként jelenik meg, máskor pedig a gazdaság általános állapotának jellemzésére használják.

Az egyik legátfogóbb a *World Competitiveness Yearbook* szerinti értelmezés, mely az országokat nemzetközi szinten közel 300 mutató alapján rangsorolja versenyképességük alapján. A termelésre vonatkozó mutatók mellett a fogalomba beleértendő az infrastruktúra, az államigazgatás, a szolgáltatások, a humán szféra, a jogrend minősége, a társadalmi és gazdasági stabilitás, stb.

A modell szerint az egyes mutatók a következőképpen strukturálhatók:

1. gazdasági teljesítmény: nemzetgazdaság; nemzetközi kereskedelem; nemzetközi befektetések; foglalkoztatási politika; árak;

2. kormányzati politika hatékonysága: közösségi pénzügyek; adópolitika; intézményi keret; üzleti jogszabályozás; társadalmi keret;

3. üzleti tevékenység hatékonysága: termelékenység;

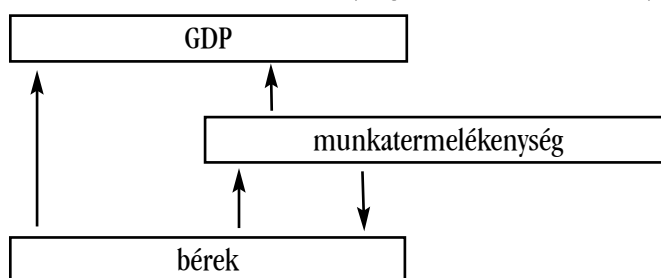
munkaerőpiac; pénzügyi szolgáltatások; vállalatvezetés; attitűdök és értékek;

4. infrastruktúra: alap infrastruktúra; műszaki infrastruktúra; tudományos infrastruktúra; egészségügy; oktatás.

Minden egyes csoport további mutatókat tömörít magába, melyeknek együttes elemzésével reális képet kaphatunk egy ország versenyképességét illetően. Versenyképességről nem csupán nemzetgazdasági szinten beszélhetünk, gyakran vizsgáljuk ágazatok, kereskedelem, termelékenység, szolgáltatások, munkaerőpiac vagy akár termékek stb. versenyképességét.

E rövid tanulmányban a munkatermelékenység makroszintű elemzésére koncentrálnak, rávilágítva annak összefüggéseire, valamint a versenyképesség meghatározásában betöltött szerepére. A munkatermelékenység (mint az egy főre jutó termelés kifejezője) közvetlenül hat a gazdaság teljesítőképességére, a GDP-re (Gross Domestic Product – Bruttó Hazai Termék). Kölcsönösen befolyásolva egymást, kapcsolat létezik a munkatermelékenység és a bérek alakulása között. A mutatók kapcsolatát az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: Munkatermelékenység, bérek és GDP viszonya

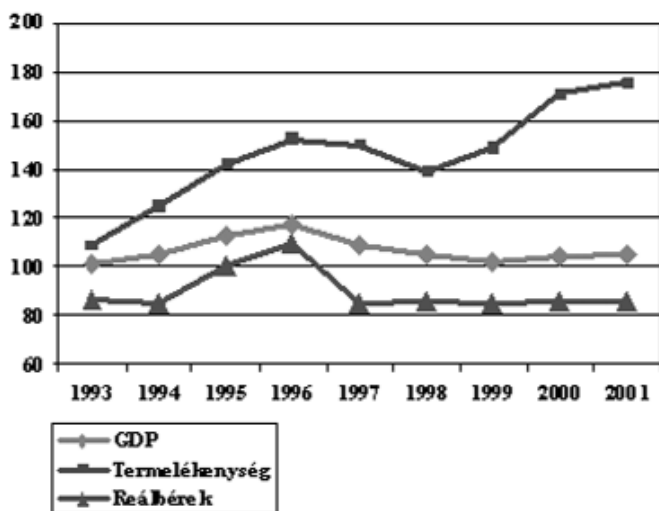

Nyilvánvaló, hogy a munkatermelékenység növekedése a GDP és a bérek növekedésére is ösztönzőleg hat.

Ezzel az elmélettel látszólag ellentmondásba ütközünk, amikor ezen mutatók fejlődését követjük figyelemmel az utóbbi tíz év hazai gazdaságában (2. ábra).

Forrás: Román statisztikai Évkönyv, 2002

2. ábra: a GDP, termelékenység és reálbérek alakulása Romániában (1992 = 100%)

Érdekes, hogy a termelékenység az 1992-es évhez viszonyítva mekkorát nőtt, viszont ugyanebben az időszakban a reálbérek állandóak maradtak vagy éppen csökkentek, és a GDP is alig-alig változott. Hogyan magyarázható ez a helyzet?

Egyrészt, megvizsgálva a termelékenység alakulását 1989 és 1992 között, észrevehetjük, hogy ezalatt a három év alatt óriási visszaesés történt. Ezek után kellett visszakapaszkodnunk az 1989 előtti szintre. Másrészt drasztikusan csökkent a foglalkoztatottak száma, amely közvetlenül befolyásolja a termelékenység alakulását. Míg 1989-ben 10 millió foglalkoztatottat számláltak, ez a szám ma már mindössze 8,5 millióra tehető. Habár a grafikon erőteljes termelékenység-növekedést mutat, a valóságban tulajdonképpen elegendő volt elérni a '89 előtti szintet.

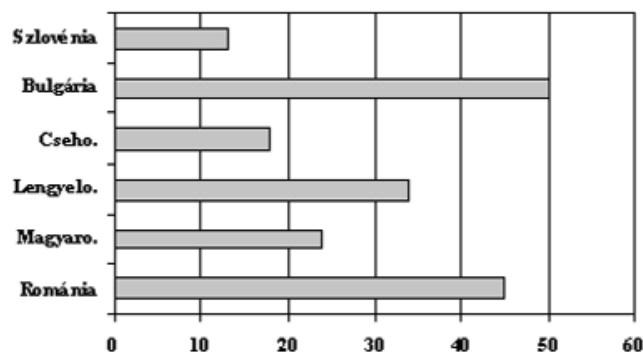
Ezek az eredmények tükröződnek a nemzetközi összehasonlításokban is. Románia jelenleg az EU átlagtermelékenységének a 30%-át sem éri el, szemben néhány újonnan csatlakozó országgal, ahol ez az érték 50–60% körüli, sőt Szlovéniában a 70%-ot is meghaladja. Az átlagbérek esetében még rosszabb a helyzet, mert az EU-átlag 10%-a alatt mozgunk. Magyarországon, Lengyelországban és Csehországban ez az érték 15–25% között van, míg Szlovéniában megközelíti az 50%-ot. (Forrás: Eurostat, 2001)

Fontos mutatónak számít az egyes országok felzárkózá-

sához szükséges évek száma az EU egy főre eső jövedelméhez. Ettől is függ, hogy mennyi ideig és milyen mértékben részesülünk majd az európai uniós gazdasági fellendülést és felzárkózást elősegítő strukturális és kohéziós alapokból.

Forrás: World Bank Report, 2000

3. ábra: a szükséges évek száma az EU egy főre eső jövedelméhez való felzárkózáshoz *

* évi 5 százalékos növekedést feltételezve az EU-ban

Románia meglehetősen lemarad ebben a tekintetben, mert leghamarabb 40–50 év alatt érheti el az EU átlagos jövedelemszintjét. Ahhoz, hogy egyfajta gazdasági és társadalmi felzárkózás lehetőségessé váljon, hogy versenyképességről egyáltalán beszélhessünk, elengedhetetlen a termelékenység, illetve a bérek színvonalának emelése. Mint ahogy már említettük, a kettő szorosan összefügg és erősen befolyásolja egymást. Nagyon fontos egy helyes arány megtalálása, és pedig egy kiegyensúlyozott termelékenység-növekedés, amely lehetővé teszi a bérek arányos növekedését, valamint annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy meddig növelhetőek a bérek, hogy az ne legyen káros hatással a termelékenységre, a gazdasági fejlődésre.

Ennek megválaszolásában segít a gazdasági elemzők által gyakran használt mutató: az ULC (Unit Labor Cost – Termékegységre jutó bérköltség), ami megadja az optimális arányt a bérek és a termelékenység között.

A termékegységre jutó bérköltség a következő összefüggéssel fejezhető ki:

$$ULC = W/Y = (W/L:Y/L), \text{ ahol}$$

- ULC = termékegységre jutó bérköltség
- W = bértömeg
- Y = termelés
- L = foglalkoztatottak száma
- W/L = átlagbér
- Y/L = termelékenység

Az ULC növekedése jelzi, hogy az átlagos bruttó bérek növekedése meghaladta a munkatermelékenység emelkedését egy adott időszakon belül.

Ha az ULC értéke kicsi, ez alacsony bérszínvonalat feltételez, ami általában a gyengén fejlett és a fejlődő országok többségére jellemző. Ez a helyzet előnyös is lehet olyan tekintetben, hogy magas versenyképességet jelent az idegen tőke vonzásában, amely elősegítheti a gazdasági fellendülést, viszont nem képes megfelelő életszínvonalat biztosítani a lakosság számára.

Rövid távon egyfajta bérnövekedés, növelve a kereslet oldalának termelékenységét, ösztönzőleg is hathat a gazdaságra. Ezáltal növekszik a vásárlóerő, s ez magával hozza a kínálati oldalról észlelhető termelékenység-növekedést.

Tekintettel arra, hogy az átlagos bruttó bérek növekedése meghaladta a munkatermelékenység növekedését, az International Center for Economic Growth (ICEG) európai központjának tanulmánya szerint, az újonnan csatlakozó országok többségében az utóbbi években fellelhető volt ez a jelenség. Ez a folyamat meghatározott ideig, szem előtt tartva a gazdaság tűrőképességét, valamint a termelékenység színvonalát, bizonyos határok között mehet végbe.

A keresetek alakulása az Unióban is az ország, illetve az egyes munkahelyek gazdasági teljesítményének alakulásá-

tól, valamint a megtermelt jövedelmek jövedelem-tulajdonosok közötti elosztásának arányától függ.

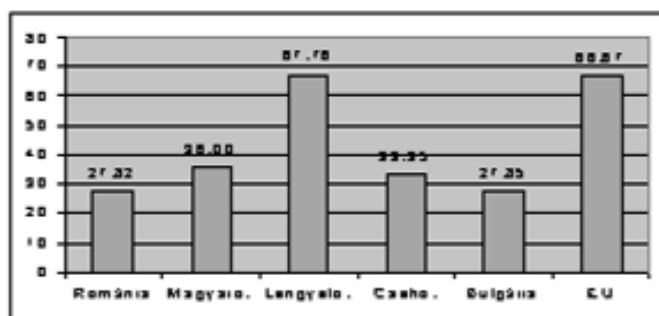
Az ULC alapú versenyképességi index nem azt üzeni, hogy le kell szorítani a béreket a versenyképesség javításához, hanem:

- a béremelkedést összhangban kell tartani a termelékenység változásával, valamint
- a versenyképesség egyedüli tartós forrása a termelékenység javulása, de a túlzott béremelkedés csökkentheti a termelékenység-javulás pozitív hatását.

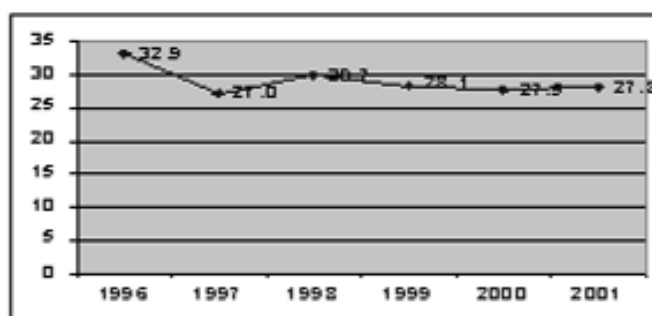
A versenyképesség javulása nem feltétlenül a bérek csökkentése révén valósítható meg. A legversenyképesebb országok a legmagasabb bérszínvonalat tudják biztosítani.

Azoknak a vállalatoknak a versenyképessége javul a jövőben, amelyek az alacsony bérszintre épített versenystratégiájukat átértékelik, és más versenyképességi tényezőket helyeznek előtérbe, úgymint: korszerű technika, az emberi erőforrás fejlesztése, korszerű vállalatvezetési modellek alkalmazása. Az exportképesség javítása elősegítheti a gazdasági növekedést. E tekintetben nagyon fontos a komparatív előnyök kialakítása, amelyek vonzóvá teszik a hazai termékeket a világpiacon. Ez pedig tagadhatatlanul lehetetlen a munkaigényesség növekedése, a szaktudás érvényrejuttatása, egy tudásalapú társadalom kialakítása nélkül.

4. ábra: Bérek részaránya a GDP-ben Romániában

5. ábra: Bérek részaránya a GDP-ben a környező országokban és az EU-ban (2001)

A „Harmadik Szektor” a harmadik évezredben. Szolgáltatások Romániában

JUHÁSZ MÓNIKA ANETTA*

A szolgáltató szektor XX. századi robbanásszerű növekedését tekintve a „Do it for me!” lehetne a harmadik évezred motója a már jól ismert „Do it yourself” szlogen helyett.

Az alap gondolata a romániai szolgáltató szektor elemzésének a szolgáltatási szektor gazdasági fejlődésben játszó meghatározó szerepe volt. Metodológiai szempontból ez egy leíró tanulmány, amely szekunder adatok elemzésére alapszik a romániai statisztikai évkönyvből és más nemzetközi kiadványokból.

A tanulmány első részében bemutatom a szolgáltató szektor helyzetét a világgazdaságban, ezt követően kiemelem a szolgáltatások jellemzőit az átmeneti gazdaságokban, majd megvizsgálom a romániai szolgáltató szektor fejlődését 1990-től 2001-ig.

1. Szolgáltatások a világban

A gazdasági fejlődés történelmi vonulatában a primer, majd a szekunder szektor után a terciér szektor tölti be a fejlődésben az alapvetően meghatározó szerepet. Közvetlenül a második világháborút követő években az Amerikai Egyesült Államok (USA) vált a világ első „szolgáltató gazdaságává”, mivel a foglalkoztatottak aránya a szolgáltató szektorban meghaladta az 50 százalékot. Az Európai Gazdasági Közösségben a foglalkoztatottak aránya a terciér szektorban csak 1977-ben érte el az 52 százalékot.

A világ gazdasági fejlődésének – ma már több mint három évtizede – fő jellemzője, a szolgáltatás szektor gyors fejlődése a gazdaságilag fejlett országokban és a szolgáltatások arányának növekedése a nemzetközi ügyletekben. A szolgáltatások arányának emelkedése úgy következett be, hogy a szolgáltatások volumene és árszínvonala is gyorsabban növekedett, mint a termelési szektorban.

A szolgáltatások növekedésének három tényezőcsoportja emelhető ki:

1. A szolgáltatások növekedése a „közbülső” avagy „termelői” szolgáltatások iránt, amely a gazdaság más területéről eredő növekvő kereslettel kapcsolatos.

2. A szolgáltatások növekedése a társadalmak gazdagodásával a végső fogyasztók szolgáltatások iránti növekvő keresletéhez kapcsolódik.

3. A szolgáltatás termelés növekedése a szolgáltató szektor feldolgozóiparhoz viszonyított alacsonyabb munkatermelékenység növekedésével kapcsolatos.

A felsorolt tényezőkhöz kívül a terciér szektor gyors fejlődését az utóbbi három évtizedben egyéb tényezők is befolyásolják, mint például:

a nők növekvő szerepe a gazdasági életben a belföldi és szociális szolgáltatások kiterjesztését idézte elő; egyre nagyobb méreteket öltött a cégeknél az outsourcing politika; és nem utolsósorban befolyásolta a technológia fejlődése.

A szolgáltató szektor növekedése évtizedek óta meghaladja az általános gazdasági növekedést. Az előrejelzések szerint a növekedési tendencia folytatódik. 1965 és 1980 között a szolgáltató szektor évi átlagos növekedése az OECD országokban 4,5 százalékos volt, míg 1980 és 1990 között 3,1%. A szolgáltató szektor gyors növekedése miatt, a GDP-hez való hozzájárulása is nőtt. Míg 1965-ben a szolgáltató szektor 54% volt az OECD gazdaságok GDP-jéből, 1997-re ez az arány 64 százalékra nőtt.

A legjobb teljesítményt a szolgáltató szektor az USA-ban érte el, ahol a GDP-hez való hozzájárulás megközelíti a 70 százalékot.

A szolgáltató szektor munkaerő igényes. A munkaerő tőkével való helyettesítése korlátolt, így a szolgáltató szektor növekedése számos új munkahelyteremtéssel járt együtt. 1980-ban a foglalkoztatottak átlagos aránya a szolgáltató szektorban kilenc OECD gazdaságban 55% volt, 1995-ben 65%, és 1997-ben ez az arány 70% fölé emelkedett. Az USA-ban a munkaerő közel 90 százaléka a szolgáltató szektorban dolgozik.

A szolgáltató szektor növekedésének a közvetett hatása az átlagos havi munkabér növekedése is.

Napjainkban a szolgáltató szektor modernizálási folyamaton megy át. A magas technológiának köszönhetően új szolgáltatató hálózatok jelennek meg, a modern szolgáltatások aránya nő a gazdaságban, különösebb hangsúllyal a cégeknek kínált szolgáltatásokra.

2. Szolgáltatások az átmeneti gazdaságokban

A rendszerváltás időszakában a szolgáltató szektor fontos szerepet töltött be a gazdasági fejlődésben, új lehetőségeket és piacokat kínált számos vállalkozónak a fogyasztói szükséglet kielégítésére. Ugyanakkor a fejlődő szolgáltató szektor új munkahelyeket teremtett az ipari átszervezés miatt keletkező nagyszámú munkanélküli számára. Nemzetgazdasági szinten a különböző szakmákra megkezdődött a feleslegessé vált munkaerő átképzése.

Az európai átmeneti gazdaságok szolgáltató szektorának statisztikai adatai különböző fejlődési trendeket mutatnak. Általános jellemzőként megfigyelhetjük, hogy 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozott országok szolgáltatási szektora nagyobb fejlődési ritmust ért el az átlagnál.

Pénzügyi szektor

Az európai átmeneti gazdaságokban a '90-es évek elejétől

* Ph.D. hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Marketing tanszék

kezdett kialakulni a modern pénzügyi szektor. Az egyszintű bankrendszer helyét átvette a piacgazdaságra jellemző kétszintű bankrendszer. A bankok száma rövid időn belül megnőtt, és ugyanakkor a privatizálási folyamattal párhuzamosan az állami tulajdon csökkent, különösen a külföldi bankok színre lépésével. Az átmenet nem volt zökkenőmentes: az átmeneti periódus elejére jellemző volt a kétes hitelek nagy aránya, a kereskedelmi bankok likviditási problémái, és a bankcsődök.

A számottevő fejlődés ellenére a pénzügyi szektor az átmeneti gazdaságokban alulfejlett maradt.

A biztosítás szektor fejletlen az átmeneti gazdaságokban. 1999-ben az átlag életbiztosítások aránya 0.7%, más biztosítások aránya 1,7% volt a GDP-ből, ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol az életbiztosítások aránya 5% és a más biztosítások aránya 3% a GDP-ből.

A tőzsde sem elége fejlett az átmeneti gazdaságokban. Az értékpapírpiacon kapitalizációja, a pénzügyi szektor eszközeinek 35 százaléka, ellentétben a gazdaságilag fejlett országok 49 százalékaival.

Kihangsúlyozandó különbség az átmeneti és a fejlett országok között a bankszektor kiemelt szerepe a pénzügyi piacokon. A közép-kelet-európai országokban a bankbetétek 63 százalékot képeznek a pénzügyi szektor eszközeiből, míg a fejlett országoknál ez az arány csak 35%.

Szállítási szolgáltatások

A modern szállítási eszközök és a szükséges infrastruktúra alapkövetelménye a nemzetközi kereskedelem fejlődésének. A rendszerváltás következtében a volt központosított országokban a szállítási szektor radikális változásokon ment keresztül ami érintette a forgalom áramlását, a szállított termékek típusát, a forgalom összetételét és a magántőke robbanásszerű növekedését.

A közép-kelet-európai országok és a volt Szovjetunió közötti áruforgalom hanyatlásnak indult és ezt felváltották a nyugat-európai országokkal létesített új kereskedelmi kapcsolatok. A '90-es évektől a kereskedelem forgalma, kelet helyett, nyugatra irányult.

A kereskedelemben lévő termékek szerkezetét illetően, az átmeneti gazdaságokra jellemző az alacsony hozzáadott értékű termékek exportja és a magas hozzáadott értékű termékek importja.

A központosított gazdaságban a vasúti szállítás és a nehézipar játszott jelentős szerepet a gazdaságban. A rendszerváltás után a veszteségesen működő vasúti vonalakat megszüntették és elkezdődött a közúti hálózat kiépítése (autópályák, gyorsforgalmi utak) ami számos negatív gazdasági és környezet hatásokkal járt (nagyobb üzemanyag-fogyasztás, több munkaerő, több közúti baleset és nem utolsósorban nagyobb környezet szennyezés).

A tulajdoni szerkezetváltás főként a közúti szállítási szektorra volt jellemző mivel ez kevésbé tőkeigényes a vasúti szál-

lításhoz képest. Számos állami tulajdonban lévő vállalat (például a Hungaro Camion Magyarországon, vagy a Somat Bulgáriában) az átszervezés után versenyképes termékeket gyárt a közúti szállítási piacon. Nem mondható el ugyanez a hazai haszongépjármű gyártó Roman Braşov, illetve a brassói traktorgyár esetében.

A szolgáltatások külgazdasági szerepe

A tercier szektor fejlődése azzal a következménnyel is járt, hogy a külgazdasági kapcsolatokban megnőtt a szolgáltatások jelentősége.

A szolgáltatások exportjának és importjának jelentős a részaránya a közép-kelet-európai országok GDP-jében. Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában a szolgáltatások évi exportja és importja 8–13 százalékát képezi az ország GDP-jének (az összkereskedelem 35–50 százalékát képezi a GDP-nek). Lengyelországban, Romániában és Oroszországban ez az arány kisebb, de azért jelentős, 4–6% a GDP-ből.

3. A romániai szolgáltató szektor 1990-től 2001-ig

A szolgáltatás szektor jelentőségét egy gazdaságban főleg két mutatóval mérik: a szolgáltató szektor részesedése a bruttó hozzáadott értékből és a foglalkoztatottak száma a szolgáltatás szektorban. Ezenkívül, a Romániára vonatkozó elemzésünkben fontosnak tartottuk a befektetések és a jövedelmek vizsgálatát is a szolgáltatás szektorban.

Romániában a szolgáltatások nemzetgazdaságban betöltött szerepe 1991-től fokozatosan növekedett. 2001-ben a szolgáltatások részesedése a bruttó hozzáadott értékben elérte a 49 százalékát. Bármennyire is figyelemreméltó a fejlődés a jelenlegi állapot még mindig az alacsony fejlettségű országok csoportjára jellemző. Ugyanabban az évben minden vizsgált fejlett országban ez a mutató 60% fölötti volt.

A gazdasági rendszerváltás következtében Románia gazdasága hanyatlásnak indult. A túlzott mértékű központosítás miatt az átmeneti periódus nehezebben zajlott a többi országhoz képest. Pozitívumként értékelhető, hogy a romániai szolgáltatások fejlődése minden évben meghaladta az átlagos gazdasági növekedést.

A nemzetgazdasághoz való hozzájárulás szempontjából a kereskedelem magasan kiemelkedik a többi szolgáltatási ágazat közül. A kereskedelem növekvő tendenciája 1994-től kezdődött. A GDP-hez való hozzájárulás szempontjából a kereskedelmet a szállítás és raktározás követi a csökkenő tendencia ellenére. 1996-tól az ingatlan ügyletek és a bérbeadás nagyfokú növekedést mutatott; egy év alatt megduplázódott a GDP-hez való hozzájárulása. Az 1997–1999 periódusban a növekvő tendencia megmaradt, és nemzetgazdasági fontossága megközelíti a kereskedelmi szektort.

Az elmúlt évtized távközlési és informatikai világban végbement változások átalakították kommunikációs lehetősége-

inket és kapcsolatrendszerünket. Megvizsgálva a romániai szolgáltatások dinamikáját a posta és a távközlés kimagaslóan nagy növekedést mutat a többi szolgáltatási ágazathoz képest. 1996-tól a mobiltelefonok megjelenésével a romániai piacon a posta és a távközlés 1990-hez viszonyítva majdnem megháromszorozódott. A tercier szektor elemzésében regionális szinten különbséget figyelhetünk meg a magánkézben lévő szolgáltató cégek és az állami szolgáltatásokat illetően.

Következésképpen az ingatlan ügyleteken és bérbeadásokon kívül a főként magánkézben lévő szolgáltatásoknál Bukarest hozzájárulása a tercier szektorhoz jelentősen magasabb a többi szektorhoz képest. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy a központi, a nyugati és az észak-nyugati régiók jelentősebb szerepet játszanak a szolgáltatások terén a többi régióhoz képest.

Az állami tulajdonban lévő szolgáltatásoknál az első helyen az észak-keleti régió van a közigazgatás, oktatás, egészségügy és szociális ellátás tekintetében.

A tercier szektor általános fejlődésének eredménye a foglalkoztatottak arányának a növekedése a szolgáltatásokban. Románia a maga 32,1 százalékkal messze elmarad nemcsak a fejlett országoktól, hanem Magyarországtól is.

Ellentétben a gazdasági növekedés elveivel, az átmeneti években Romániában a foglalkoztatottak száma a szolgáltatás szektor helyett a mezőgazdasági szektorban mutat növekedést. A rendszerváltás következtében a nagy veszteségeket termelő vállalatokat bezárták, illetve átszervezésre kerültek. Ez aztán számos munkaerő elbocsátással járt. 1994-ben az ipari szektorban a foglalkoztatottak aránya 28,8% volt. 2001-re ez az arány 23,5 százalékra csökkent. A mezőgazdasági földek visszaigénylésével szinte minden család élt. Az ilyen formán felparcellázott mezőgazdasági területek a létfenntartás szintjén vannak megművelve messze lemaradva a fejlettebb országok gazdasági hatékonyságától. Mindezek ellenére a mezőgazdaság újra megélhetőségi lehetőséget kínált az ipari szektorból elbocsátottaknak. A foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban 35,6 százalékról (1994-ben) 40,4 százalékra nőtt 2001-ben. A mezőgazdasági szektorban a valódi munkanélküliek száma rejtve marad.

A gazdasági fejlődés normális útja, az elbocsátott emberek átképzése és elhelyezése a szolgáltatás szektorban lett volna.

Megvizsgálva a foglalkoztatottak számát a szolgáltatások főbb területein 1990-től 2001-ig megfigyeltük, hogy a legnagyobb növekedés a pénzügy, bank és biztosítás ágazatban történt (74%), ezt követte 63 százalékkal a közigazgatás és 49 százalékkal a kereskedelem. Megjegyezzük, hogy a kereskedelemben a foglalkoztatottak aránya a tercier szektor 32 százalékát képezi. Ugyancsak kiemelkedik a szállítás és raktározás megközelítőleg 54 százalékos csökkenéssel, ami a CFR nagy elbocsátásaival magyarázható.

A szolgáltatások fejlődési lehetőségeit a befektetők is egy-

értelműen felismerték. 1996-tól a szolgáltatásokba történő befektetések aránya 38,6 százalékról 2001-re 47,4 százalékra emelkedett. A szolgáltatásokban dolgozók munkabérei jelentős eltérést mutatnak a különböző ágazatokban. A legjobb fizetések a pénzügy, bank és biztosítás területén vannak, ezt követi a posta és a távközlési szektor. Sorrendben utolsó helyen találjuk a szállodai és a vendéglátásban dolgozókat.

Megvizsgálva az egy főre eső havi jövedelem dinamikáját 1990-től 2000-ig regionális szinten megfigyelhetjük, hogy az átmeneti periódus első 6 évében a havi jövedelmek nem tértek el jelentősen az országos átlagjövedelemtől. Ez a jelenség még inkább a tervezési berendezkedésre volt jellemző.

Ezt követően a piacgazdaság hatására a régiók különböző fejlettségi szintet mutatnak. Bukarestben a fizetések jelentős mértékben meghaladják az országos átlagjövedelmet, míg vidéken az átlagos jövedelmek kisebbek az országos átlagnál.

Következtetések

Jelenleg Romániában a szolgáltatások fejletlennek bizonyulnak nemcsak a fejlett gazdaságokhoz viszonyítva, hanem a közép-kelet-európai átmeneti gazdaságokkal szemben is.

A gazdasági szakértők a tercier szektor fejletlenségének okai között, egyrészt a vásárlóerő csökkenését említik (ez a népességnek kínált szolgáltatásokra vonatkozik), másrészt pedig a vállalatoknak irányuló szolgáltatásokra nincs még igazán kereslet (az állami cégek száma csökkent és még nem fejlődött ki egy erős kis és közép vállalkozói réteg).

Az alacsony fejlettségi szint ellenére a romániai szolgáltatások növekvő tendenciát mutatnak, amely meghaladja a gazdaság átlagos növekedését. A harmadik szektor növekedése főleg a nemzetgazdaságban elért arányában mutatható ki. A foglalkoztatottak arányának változása az évek során a szolgáltatásokban nem számottevő, mivel a szállítások és raktározások területén bekövetkezett létszámleépítések ellensúlyozzák a többi területen megvalósult növekedéseket.

Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy a szolgáltatások különböző területei fokozatosan indultak fejlődésnek. Elsőnek (1994-től) a kereskedelem kezdte el fejlődését, ma már a legjelentősebb szerepet tölti be. 1996-tól a posta és a távközlés növekedése volt számottevő, amit követett 1998-tól a bank-, a pénzügyi és a biztosítás szektor. Az ingatlanügyletek és bérbeadás 1999-től keltették fel az üzletemberek figyelmét. A harmadik évezred küszöbén várhatóan a modern szolgáltatások fognak teret hódítani, közöttük is kiemelkedő szerep hárul majd az információs társadalom szükségleteit kielégítő területekre (e-kereskedelem, e-kormányzat illetve e-oktatás).

Beszámoló

2004. október 8–9. között Kolozsváron került sor a Romániai Magyar Közgazdász Társaság XIII. Vándorgyűlésére. A Bethlen Kata Diakóniai Központban lezajlott rendezvénysorozat (*Modernizáció a gazdaságban – növekedési kilátások, felzárkózási esélyek*) nagyszámú érdeklődőt vonzott. A hazai magyar közgazdászok mellett számtalan külföldi, főleg magyarországi meghívott és előadó is jelen volt. Az RMKT XIII. Vándorgyűlésén több mint 300-an vettek részt.

A vándorgyűlés alkalmából a Társaság közgyűlést tartott, amelyen a küldöttek két napirendi pontot tárgyaltak meg. Az első napirendi pont keretében a Társaság régi vezetősége beszámolt a két éve betöltött mandátum eredményeiről.

Az RMKT a Civil Fórum (ERMACISZA) keretében évről évre gazdasági szekciót vezet, mintegy 30-40 személy vesz részt a megbeszéléseken, 8-10 szekcióban. Ebben a keretben a gazdasági szekció részegységként jelentkezik, 2003-ban az RMKT témája a következő volt: *Az oktatás szerepe az erdélyi magyar gazdasági építkezésben*. 2004-ben a gazdasági szekcióülésünk címe a következő volt: *Összefogás a vidékfejlesztés érdekében az EU-csatlakozás folyamatában*. (Három külföldi vendégelőadója volt a Társaságnak.)

Az RMKT szoros kapcsolatrendszerrel épített ki a Magyar Közgazdász Társasággal. Az erdélyi közgazdászok részt vesznek az MKT évi vándorgyűlésein: 2003-ban Sopronban (*A magyar gazdaság versenyképessége az EU-csatlakozás előtt és után*), 2004-ban Egerben (*Kapun belül, avagy versenyképességünk elemzése*). Az RMKT remek kapcsolatrendszerrel épített ki és ápol a hazai civil szervezetekkel is (EME, EMT, RMGE), de az RMDSZ-szel is megtörtént bizonyos kapcsolatkeresés (Kerekes Jenő, Colțea Tibor és Somai József részt vett a *Párbeszéd a jövőért* című RMDSZ-tanácskozáson).

Az RMKT kiadványait széles körben ismerik. A szakmabeliek elismerése övezi a *Fórumot*, amely immár hetedik évfolyamánál tart (összesen 37 lapszám jelent meg). 2003-ban a *Fórum* mellett három különkiadás látott napvilágot – a Román Nemzeti Bank támogatásával. Az egyik különszám *A fejlődő gazdaságok bankrendszerének modernizációja* címet kapta, de ugyanilyen érdekes volt az *Egy új szövetkezeti mozgalomért* című összeállítás is. 2004-ben az *Összefogás a vidékfejlesztés érdekében az EU-s csatlakozás folyamatában* című konferencia anyagait közölte különszámában az RMKT.

Ezek után a küldöttek meghallgatták külön-külön a helyi szervezetek beszámolóit. A második napirendi pont keretében a jelenlévők megválasztották az RMKT új országos elnökségét

a következő összetételben: Somai József RMKT-elnök, Colțea Tibor, Szécsi Kálmán és Debreczeni János alelnökök. Az új országos elnökséget a szabályzat szerint a RIF elnökeként Ciotlăuș Judit egészíti ki. A második nap plénumelőadásait megelőzően Fritsch László, a kolozsvári RMKT elnöke, Boros János, Kolozsvár alpolgármestere, Kádár Béla, az MKT elnöke, illetve Somai József RMKT-elnök üdvözölte a népes hallgatóságot, a vendégelőadókat és meghívottakat.

A vándorgyűlés plénumán elsőként Bokros Lajos, a Közép-Európai Egyetem (CEU) professzora *A rendszerváltás utáni gazdaságpolitikák pozitívumai és hiányosságai Romániában* címmel tartott előadást, amelyben európai szemmel vizsgálta Románia gazdasági helyzetét. Őt követte Constantin Popescu, a Bukaresti Közgazdaságtudományi Akadémia dékánja *Románia gazdasági fejlődésének iránya és buktatói 1989 után* c. előadásával. Antal Andrea, miniszteri tanácsos, az Európai Integrációs Minisztérium képviselőjeként *Az európai uniós csatlakozási tárgyalások jelenlegi helyzete Romániában* címmel számolt be Románia integrációs igyekezetéről és eredményeiről, majd Török Ádám, az MTA levelező tagja, a Veszprémi és a Budapesti Műszaki és Gazdasági Egyetem professzora *A magyar vállalati versenyképesség alakulása és tényezői 2000 után* címmel, a közép-kelet-európai térség összehasonlító gazdaságstratégiai elemzését tárta a hallgatóság elé.

A délutáni szekcióüléseken izgalmas viták alakultak ki. Az első szekció tematikája: Informatikai felzárkózás a gazdaságban. Bodosi Imre, a sepsiszentgyörgyi Hamor Soft Kft. ügyvezetője tartott vitaindítót *Informatika és vállalkozás* címmel. Utána Elekes Sándor, a Nextra Kft. ügyvezetője következett *Informatika és gazdaság a harmadik évezred küszöbén* című előadásával.

A második szekció résztvevői a versenyképesség a gazdaságban tematikát járták körül, vitaindító Colțea Tibor vállalkozó, a Tipoholding vezérigazgatója volt. Milotai Anikó (BBTE) *A munkatermelékenység, mint a versenyképesség egyik meghatározó eleme* címmel tartott előadást.

A szolgáltatások helyzete a román gazdaságban szekciót Juhász Mónika Anetta (BBTE) vezette. Vitaindító előadásának a tematikája: *A „Harmadik Szektor” a harmadik évezredben. A romániai szolgáltatási szektor*.

A negyedik szekció résztvevői az infrastruktúra és vidékfejlesztés viszonyát elemezték. A szekció vitaindító előadója dr. Vincze Mária, a BBTE dékán-helyettese volt, előadásának címe: *A vidékfejlesztés keresztmetszetei*.

Az előadások és a szekcióülések vitaindítói a Fórumban

olvashatók. Az RMKT XIII. Vándorgyűlése nemcsak a szervezés és a résztvevők nagy száma szempontjából bizonyult sikeresnek, hanem szakmailag is kiváló alkalom volt a legidősebb szakmai kérdések továbbgondolására, megvitatására, a hazai és magyarországi közgazdászok találkozására, a szakmai

kapcsolatháló szorosabbra fűzésére. Vándorgyűlésünket az Illyés Közalapítvány, az Új Kézfogás Közalapítvány, illetve Kolozsvár Városi Tanácsa és magánszponzorok támogatták.

Szabó Géza

Hírek, események

*A Magyar Tudományos Akadémia „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottsága 2004. október 18-án Debrecenben tartotta a határon túli magyar nyelvű folyóiratok főszerkesztőinek találkozóját. Erre a találkozóra a szervezők meghívták a *Közgazdász Fórum* főszerkesztőjét is. Ez a találkozás megeremtette a résztvevők számára a tapasztalatsere és a véleménynyilvánítás mellett egy hosszabbtávú együttműködés és kapcsolattartás kialakításának lehetőségét. A *Fórum* főszerkesztője a tanácskozáson bemutatta a folyóirat eredményeit, az erdélyi magyar gazdasági tudományosság szolgálatába állított orientációját és a jövőbeni elképzeléseket.

*Az *Európa Oktatási és Képzési Akadémia Alapítvány*, együttműködve a *Konrad Adenauer Stiftung*gal 2004. október 28–30-án Gyulán megrendezte a XXI. Nemzetközi Konferenciát **Euroregionális együttműködés a Kárpát-medencében** címmel, amelynek főbb témái: *Konvergencia, versenyképesség együttműködés; Közép-Kelet Európa gazdasági fellendülése az Európa Unióban; Jövőkép 2007–2013; Váltásra való felkészülés.* A konferencián előadást tartott Somai József, a Romániai Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, *Az erdélyi falu esélyei* címmel. Az RMKT részéről számos romániai meghívott mellett még részt vett a konferencián Ciotlăuş Pál és Ciotlăuş Judit.

*A Magyar Tudományos Akadémia Világ gazdasági Kutatóintézete és a Konrad Adenauer Alapítvány Budapesten a kutatóintézet „Jakobinus” termében, 2004. november 4–5-én nemzetközi szakmai konferenciát tartott lengyel, cseh, szlovák, szlovén, magyar valamint a balti államok résztvevőivel **A transzformációtól az integrációig, A kelet-közép-európai EU-tagállamok gazdaságpolitikai fejlődése** címmel. A konferencián a résztvevőknek alkalmuk volt a tájékozódásra a következő témakörökben: *A kelet-közép-európai országok átalakulási folyamata a rendszerváltás után; Jogi, intézményi és gazdasági kihívások az új EU-tagok számára; A demokrácia képe és a gazdasági alkotmány az európai alkotmány tükrében.* A konferencián Romániából meghívottként részt vett az RMKT elnöke.

*Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Magyar Tudományos Akadémia „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizott-

sága 2004. november 19–20-án megtartotta a Magyar Tudomány Napja Erdélyben 3. fórumát, amelynek plenáris ülés szakán a résztvevők mérlegelték a határon túli magyar tudományosság intézményrendszerének eredményességét, beszámoltak az Erdélyszerte működő tudományos műhelyek tevékenységéről és azok jövőterveiről. Az RMKT elnöke előadást tartott *Prioritások az RMKT tudományos tevékenységében* címmel.

* Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala, a Tourinfo iroda és a Sepsiszentgyörgyi Vendéglátó Egységek Szövetsége december 8–9-én sorra kerülő élelmiszeripari, turisztikai, gasztronómiai rendezvénysorozat keretében konferenciát szervezett **Európai Uniós elvárások az élelmiszerek előállításában és forgalmazásában.** A konferencián a Romániai Magyar Közgazdász Társaság elnöke előadást tartott *A társulások szükségessége az Erdélyi gazdálkodásban* címmel.

* A Romániai Magyar Közgazdász Társaság 2004. november 16–20. között pályázatíró tréninget szervezett „Hatékony pályázatírás és menedzselése” témakörben. A képzés első része elméleti jellegű volt, a 20 résztvevő megismerkedett az Európai Unió támogatási rendszerével. A következő három napon Podrutzsik Szilárd, európai uniós szakember vezetésével a résztvevőknek, csoportokra osztva, pályázatokat kellett összeállítaniuk, majd kiértékelniük. A gyakorlati képzés Romániában még újdonságnak számít, ennek ellenére nagy sikernek örvendett a hallgatók körében.

* 2004. október 22–24. között a Romániai Magyar Közgazdász Társaság Ifjúsági Frakciója (RIF) képviselőiben Ciotlăuş Jutka és Ciotlăuş Pál találkozott a Magyar Közgazdasági Társaság Ifjúsági Bizottságának (MKTIB) vezetőivel. A találkozó célja a két szervezet közötti kapcsolat kialakítása. Számos javaslat hangzott el közreműködési lehetőségként, mint például egy közös konferencia logisztika témában, közös üzletember-találkozó szervezése, partnerkapcsolatok kialakítása a helyi szervezetek között, közös európai uniós pályázatok előkészítése.

* A kolozsvári RIF 2004. december 10-én szervezte a IV. Kolozsvári Magyar Üzletemberek Estjét. A rendezvény nagy sikernek örvendett. A szakmai előadások után hangulatos borkóstoló következett.

Rezumatul revistei în limba română

În introducerea actualului număr a revistei *Közgazdász Fórum* ("Forumul Economic"), președintele Asociației Economiştilor Maghiari din România, **József Somai** ne prezintă o scurtă agendă a intențiilor. Asociația are niște priorități bine definite pe plan științific – afirmă autorul, iar la finele anului nu este de prisos recapitularea acestora. AEMR încearcă neconținut să-și aducă contribuția la cercetarea științifică în domeniul economiei. În cadrul sistemului universitar din România există de cinci ani posibilitatea de a studia în limba maternă (maghiară) științele economice, iar acest model este secondat cu succes de o activitate bine organizată, academică, a cercetării aprofundate. În acest sens, Asociația face legătura între diferitele centre de dezvoltare a afacerilor, organizează conferințe anuale ale economiştilor, respectiv ale oamenilor de afaceri, dar prin editarea unor antologii științifice de referință, și prin publicarea unei reviste de specialitate, aduce o deosebită contribuție la dezvoltarea gândirii economice maghiare din România. Prin excelență AEMR încearcă să lege diferitele tendințe de studiere a fenomenului economic maghiar din România, făcând punte între cercetători, savanți, respectiv orașe-centre cum ar fi Clujul, Târgu-Mureșul, Oradea, Satu Mare, Sfântu Gheorghe etc. Ar fi necesar înființarea în Ardeal a unui Institut de Cercetare a Economiei, deoarece modelarea unor strategii comune, studierea problemelor specifice din punct de vedere economico-social, poate fi realizată doar printr-o muncă organizată, așezată pe baze solide, științifice. Cercetarea științifică, studiul academic, despătat artificial printre centre mici, nu are folos real, iar AEMR dispune de toate posibilitățile de a lega într-un mod constructiv aceste tendințe, aducându-și contribuția la dezvoltarea comunității maghiare din România.

Lajos Bokros, fost ministru de finanțe în cabinetul Horn, este cunoscut ca și renumitul inițiator al unei strategii guvernamentale de austeritate deosebit de dure la Budapesta, dar totodată are și o vastă experiență acumulată la Banca Mondială, respectiv posedă largi cunoștințe despre lumea politico-financiară românească (el a fondat în România prima sucursală a unei bănci din Ungaria: Budapest Bank), actualmente este profesor la Universitatea Central-Europeană (CEU). Studiul prezentat de domnia sa în numărul de față al revistei se referă la aspectele pozitive, respectiv negative a politicilor economico-financiare de după marea schimbare din 1989 petrecută în România. Conform afirmațiilor sale, în România marea reformă, cea structurală și mentală nu s-a produs în totalitate, această țară a pierdut, sau chiar a risipit ani valoroși pe calea posibilităților. Doar cabinetele Giorbea, Vasile

și Isărescu au început să se gândească în mod serios la reforme structurale în economie, respectiv în sistemul bancar – afirmă Bokros, dar nici euforia acestora nu a ajutat cu mult România. A trebuit să așteptăm anul 2000, un nou guvern (cabinetul Năstase), pentru ca în România să putem vorbi de o reală intenție de a reforma, de a schimba din rădăcini sistemul vechi.

Studiul semnat de Lajos Bokros este urmat de un studiu chiar și mai dur la adresa României: *Sens și contrasens în evoluția economiei României după decembrie 1989*. Autorul, **Constantin C. Popescu**, decanul Facultății de Economie Generală din București încearcă să dezlege misterele vieții. Cum se poate sărăci o întregă țară în creșterea economică? Tranziția este doar o categorie bine definită economico-socială (cu repercursiuni în viața politică), ori suntem în continuă tranziție noi înșine prin viața umană? Merită să ne asumăm costurile tranziției prin viață? Dacă merită, atunci cum definim timpul normal de așteptare pentru ca schimbarea în bine să se producă? Putem defini cât mai precis "distanța" dintre timpul de așteptare până la timpul de înfăptuire? Sau nu ajungem niciodată la înfăptuiri, vom avea parte doar de o economie săracă de piață, respectiv de o viață "second hand" comparativ cu semenii noștri din UE? În procesul de continuă tranziție avem de-a face și cu elemente de sens normal, sau ne confruntăm doar cu elemente de contrasens? Conform studiului, doar dezvoltarea competitivă poate reprezenta un mijloc pentru a ne împlini viața fiecare și toți împreună, iar acest lucru este rezultatul modului în care ne asumăm libertățile vieții într-o societate democratică.

Ádám Török, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe (MTA), profesor universitar (Veszprém, Budapesta), conduce mai multe grupuri de cercetare (MTA-BDF, RFMK etc.). Autorul prezintă cele mai importante aspecte referitoare la posibilitățile în UE a afacerilor ungare – într-o lume nouă și acerbă a competiției. Conform studiului, posibilitățile de adaptare la situația de competitivitate nu mai reprezintă doar o problemă aparte a Budapestei, deoarece după aderarea Ungariei, acest lucru a devenit o reală problemă pentru Uniune. Există însă riscul ca UE să nu compenseze pierderile Ungariei, iar în acest caz oamenii de afaceri maghiari se vor trezi la realitate: fără discriminare pozitivă, se aplică (fără drept la replică!) legile dure ale standardelor UE în Ungaria. Conform recentelor studii aprofundate (la care au participat mai multe sute de întreprinderi maghiare), cele mai vulnerabile firme sunt cele care au ca proprietar un întreprinzător autohton, cu posibilități financiare relativ modeste. Din punct de vedere teritorial, firmele din partea de

sud și sud-est a Ungariei sunt cele mai înapoiate, deci supuse unei presiuni enorme din clipa aderării acestei țări la UE.

Cum arată din perspectiva oamenilor de afaceri din România problematica concurenței? **Colțea Tibor**, directorul executiv Tipoholding SA din Cluj susține (citând părerea specialiștilor în domeniu) că gradul de pregătire pentru situații de concurență este o categorie controversată din punct de vedere economic. Acest lucru nu putem defini într-un mod liniștitor, și nu poate fi măsurat. Numai că, susținând această părere extremistă, conform căreia gradul de pregătire pentru a face față concurenței, ar fi o "categorie" nemăsurabilă, și nu-l putem raporta la nimic în lume, atunci susținem că această părțică a economiei nici nu există de fapt. Însă în economia reală de piață întreprinderile sunt în continuă luptă concurențială între ele, iar economia mondială, cea globalizată înseamnă că țările procedă la fel ca și întreprinderile. Iar dacă este concurență, atunci trebuie să existe și o iluzie măcar a gradului de pregătire pentru situații de concurență. În cazul regiunii Europei Centrale și de Est procesul de modernizare are la bază o singură întrebare: cum putem să ne aliem la o regiune economică mai avansată? Există o singură posibilitate: să-i ajungem din urmă pe cei "mari" în plan competițional. Însă dacă doresc să concurez cu cineva, atunci trebuie să fiu pregătit pentru o acerbă luptă concurențială.

Anikó Milotai analizează, ca și Colțea, gradul de pregătire

pentru concurență (din perspectiva productivității muncii) a întreprinderilor. În cazul României există o situație interesantă: începând din 1992, productivitatea muncii a crescut enorm (aproape în proporție de 100%), însă în acest răstimp salarul real a rămas constant, sau chiar s-a diminuat în unele ramuri ale economiei românești. Cum poate fi catalogată această ecuație? Trebuie să ajungem nivelul de dinainte de 1989, numai după aceea putem vorbi de o reală și viabilă dezvoltare. Iar în perspectiva aderării la UE, vom avea foarte mare nevoie de fondurile de restructurare. Chiar și așa, România va avea nevoie de aproximativ 40-50 de ani pentru a ajunge la nivelul mediu de bunăstare din UE.

Mónika Anetta Juhász analizează situația serviciilor din România. Din punct de vedere metodologic, acest material este un studiu descriptiv - susține Juhász. Datele furnizate sunt bazate pe anuarele statistice românești, respectiv pe unele studii internaționale. Acest material prezintă nu numai starea serviciilor din țara noastră, dar ne oferă totodată o scurtă prelegere referitoare la relația servicii-economie mondială. Mónika Anetta Juhász ofera o amplă descriere a dinamicii serviciilor între anii 1990-2001 din România.

(Rezumat de: Szabó Géza)

Acest număr al revistei conține expunerile prezentate la cea de-a XIII-a Conferință Anuală AEMR.

Content

In the introduction of the present number of the *Közgazdász Fórum* ("Economical Forum"), **József Somai**, the president of the Hungarian Economist's Society of Romania presents a short agenda of the purposes. The Society has some well set priorities in the scientific matter, Somai claims, and at the end of the year it isn't reiterate in vain to repeat them. The most important fact is, that the HESR unceasingly tries to contribute to the scientific research in the economy field. For five years, there is the possibility in Romania's academic system to learn economics in the native language (Hungarian), and this model is successfully followed by a well organized academic activity of deep research provided by the HESR. The Society connects different centers of business development and organizes annual conferences for economists and businessmen. Through the editing of scientific anthologies and the publishing of specialized periodicals, the Society contributes to the development of the Hungarian economical thinking in Romania. The HESR tries to bind together the different tendencies of studying the Hungarian economical phenomenon in Romania, by making a connection between

researchers from Cluj, Târgu-Mureș, Oradea, Satu Mare, Sfântu Gheorghe. According to the text, in Transylvania it would be necessary to establishment an Institute for Economics Research, because the modeling of shared strategies and the study of specific economical-social issues can only be carried out through organized, solid based scientific work. The scientific research, divided between small centers, which are rivaling, has no real use, and the HERS has the possibility to bind these tendencies together in a useful way, making a contribution at the development of the Hungarian community in Romania.

Lajos Bokros, former Finance Minister during the Horn-government, is known as the initiator of a very harsh government strategy in Budapest, but also has a large experience gathered at the World Bank, and knows very well the political-financial field in Romania (he was the founder of the local office of the first Hungarian bank in Romania, the Budapest Bank). He now teaches at the Central European University. The study he presents in this number of the periodical refers to the positive and negative aspects in the economical-financial policies following the changes of

1989. According to his statements, in Romania the big structural and mental reform isn't complete yet and the country has lost or wasted precious years and possibilities. Only the Ciorbea, Vasile and Isărescu governments have started to think seriously about structural reforms in the economy and the bank system, he claims, but the euphoria of these didn't really help Romania. We had to wait until the year 2000 and a new government (the Năstase government), in order to talk about a real intention of reform, to change from the roots the old system. The study about Romania, signed by Lajos Bokros is followed by an even harder one: "Sense and countersense in the evolution of the economy in Romania after the big change in December 1989". The author, **Constantin C. Popescu**, dean of the Faculty of General Economics in Bucharest tries to solve the mysteries of life. How can an entire country be impoverished by economical growth? Is transition just a well set economical-social category (with impacts in the political life), or are we in a continuous transition with ourselves through the human life? Is it worth assuming the costs of transition through life? If it is worth, than how can we define the normal waiting time for the change in good to happen? Can we precisely define the distance between the time of waiting and the time of fulfillment? Or do we never get to, will we only share of a poor market-economy and a second-hand life in comparison to our fellows in the EU? Do we deal with element of normal sense in the process of continuous transition, or are we confronted only with elements of countersense? According to the study, only the competitive development can represent the way to fulfill life on our own and together, and this is the result of the way we assume our freedoms of life in a democratic society.

Ádám Török corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences, also a university professor (Veszprém, Budapest) leads a few research groups. Török shows the most important aspects concerning the opportunities of Hungarian businesses in the EU, in a new world of harsh competition. According to the study, the possibilities of adjustment to this competition situation is no longer an exclusive problem of Budapest, but has also become a serious problem for the EU after Hungary joined its structures. There is a risk that the EU will not compensate the losses of Budapest, and in this case Hungarian businessmen will wake up: the severe laws of the EU standard are applied in Hungary, without any positive discrimination. According to recent studies (based on the research of several hundred Hungarian companies), the most vulnerable companies are the ones owned by a native with modest financial possibilities. The companies from South-Southeast Hungary are the

most backward, so they're exposed to a huge pressure since the country has joined the UE.

How does the matter of competition in the real economy look like from the perspective of Romanian businessmen; **Colțea Tibor**, the executive manager of Tipoholding LTD from Cluj claims that the level of readiness for competition situations is controversial from the economical point of view. According to certain scientists this issue can not be defined in a comforting way, and also can not be measured. Only that sustaining the extremist opinion, that the level of readiness to face competition is immeasurable and that we can not compare it to anything would actually mean claiming that this part of the economy does not even exist. Still, he claims, in real market economy the companies are in a continuous struggle, competition between each other, and the globalized world economy means that countries act just like companies would. And if the competition exists, than there has to be at least the illusion of the level of readiness for competition situations. In the cases of Central and Eastern Europe the modernization process is based on one single question: how can we join a more advanced economical region? And there is only one possibility: we have to catch up with the "big ones" in the competition. But if I wish to compete with somebody, than I have to be ready for a harsh competition struggle.

Like Colțea, **Anikó Milotai** analyses the level of readiness for the competition from the perspective of (work efficiency of the) companies. In the case of Romania there is an interesting situation: starting with 1992, the work efficiency grew enormously, reaching almost 100%, but during the same time the salaries remained constant or even got smaller in certain areas of the Romanian economy. How can this equation be understood? We have to reach the level we had before 1989, and only after that can we speak about a real and viable development. In the perspective of joining the EU, we will eagerly need the restructuring funds. Even so, Romania will need approximately 40-50 years to reach the medium level of welfare of the UE.

Mónika Anetta Juhász analyses the situation of the services in Romania. The author claims that methodologically this material is a descriptive study. The informations given by Juhász are based on yearly Romanian statistics and on certain international studies. This material presents not only the status of the situation of the services in our country, but also provides us a short presentation regarding the relationship between the services and the world economy. Mónika Anetta Juhász offers a large description of the dynamics of services in Romania between 1990 and 2001.

(Translated by Borsos Tünde)

Conținut

József Somai	1
Memento. Prioritățile științifice ale AEMR	
Lajos Bokros	4
Aspecte pozitive și negative în politica economică după 1989 în România	
Constantin Popescu	9
Sens și contrasens în evoluția economiei României după marea cotitură din decembrie 1989	
Ádám Török	14
Capacitatea de concurență a întreprinderilor din Ungaria în UE	
Tibor Colțea	18
Competitivitate în economie	
Anikó Milotai	21
Productivitatea muncii, unul dintre factorii decisivi ale competitivității	
Mónika Anetta Juhász	24
”Sectorul al treilea” în mileniul trei. Sectorul serviciilor în România	
Szabó Géza	27
Relatare	
Știri	28
Rezumatul revistei în limba română și engleză	29

Content

József Somai	1
Priorities in the Scientific Activity of the HESR	
Lajos Bokros	4
Merits and Pitfalls of Economic Policy Making in Romania 1990-2004	
Constantin Popescu	9
Sense and Countersense in the Evolution of the Economy in Romania after the Big Change in December 1989	
Ádám Török	14
Competitiveness of the Hungarian Companies in the European Union	
Tibor Colțea	18
Competitiveness in the Economy	
Anikó Milotai	21
The Work Productivity as a Decisive Factor of Competitiveness	
Mónika Anetta Juhász	24
The “Third Sector” in the Third Millennium. Services in Romania	
Szabó Géza	27
Report	
News	28
Content	29